

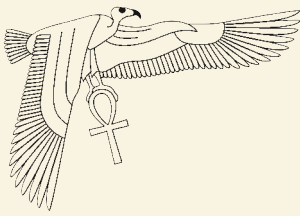
38/1

JUNI 2018
38. ÅRGANG

PAPYRUS

TIDSSKRIFT FOR DANSK ÆGYPTOLOGISK SELSKAB *Festskrift-udgave*

4 #SheToo
– Isis, Filologia og
Lise Manniche
Paul John Frandsen

**12 Kulturkamp og
ægypterier**
– historien om et dansk
bygningssværk fra
1920erne
Anne Haslund Hansen

16 Decius Mundus Affæren
– forklædt som gud
Kim Ryholt

**20 Min sæd er dannet
og jeg har fået vejret**
*Jørgen Podemann
Sørensen*

**24 "Nye" Amarnafund
på Glyptoteket**
Tine Bagh

**30 Et nyt tempelarkiv fra
Det Nye Rige**
Fredrik Norland Hagen

**34 Det indre og det ydre:
Om oldægyptiske
afbildningsbegreber**
Rune Nyord

38 DÆS 40 år
Torben Holm-Rasmussen

44 Siden Sidst
Louise Alkjær

ENGLISH ABSTRACTS

#SheToo
– Isis, Philology and Lise Manniche
Paul John Frandsen

The article places Lise Manniche as one of a group of females who each in their own way have transmitted ancient Egyptian lifegiving knowledge: *Isis, Philology and Lise Manniche*.

Cultures at play. A Danish tennis hall with Egyptian motifs

Anne Haslund Hansen

A privately owned tennis hall in North Sealand, built in 1921, and owned by Leif Rovsing (1887-1977) is equipped with a series of handsomely painted decorations based on Egyptian motifs, mainly from the Papyrus of Ani in the British Museum. Rovsing's interest in Egypt was mostly of an esoteric nature, as is also evident from his writings. The tennis hall is still in use.

The Decius Mundus Affair

Kim Ryholt

According to Flavius Josephus, the emperor Tiberius ordered the temple of Isis in Rome destroyed and its priesthood crucified in AD 19 because of a lurid affair involving sex and bribery. The alleged incident is not known from any other ancient source, and details of the story suggests it represents a literary fiction created to put the expulsion of the Jews from Rome that same year into an apologetic perspective.

I create seed, I have received air

Jørgen Podemann Sørensen

The Field of Reeds or the Land of Hotep in Chapter 110 of the Book of the Dead has been taken by many as a paradise in the eschatological sense, an Elysium or abode of the blessed dead. This paper argues that it is rather a paradise in a mythological sense, serving the ritual regeneration of the life of the deceased.

'New' Amarna finds in the Glyptotek

Tine Bagh

The Ny Carlsberg Glyptotek received finds from the Amarna excavations of the Egypt Exploration

Society during the 1920s and 30s. Three of these have not been previously registered or published, and it is a great pleasure to present them here to Lise Manniche: a corner of a house stela, a relief fragment from the Great Aten Temple and a small fragment of a wall painting from a house.

A newly discovered papyrus archive from the mortuary temple of Thutmose III

Fredrik Norland Hagen

The article presents some preliminary observations on the papyrus fragments and ostraca recently found in and around the mortuary temple of Thutmose III at Thebes. The majority are administrative and deal with logistics, predominantly in the form of fragments from the daybook of the temple, but there are also literary and religious fragments. In addition to copies of literary classics on ostraca, the papyri also contain ritual texts, including the intriguing remains of an execration ritual against Apophis.

The inside and the outside: on ancient Egyptian concepts of representation

Rune Nyord

Ancient Egyptian conceptions of images are examined through a discussion of the meaning of the root *twt*, 'resemble' etc. It is argued that the word is used of the capacity of a representation (whether in text, image, or performance) to capture fundamental characteristics or propensities of what is represented, as opposed to referring to a replica of outward appearance.

The 40th Anniversary of the Danish Egyptological Society

Torben Holm-Rasmussen

The forerunner of the society, The Danish Folk High School in Egypt, was founded in 1978 by the writer who served as the president of both forms for more than thirty years. The article relates aspects of the background for this initiative as well as episodes from the formative years, a period when Lise Manniche was not in Denmark.

Festskrift

OM FORFATTERNE

Louise Alkjær, cand. mag. i ægyptologi fra Københavns Universitet

Tine Bagh, cand. phil., PhD, museumsinspektør på Ny Carlsberg Glyptotek

Paul John Frandsen, lektor emeritus ved Københavns Universitet

Fredrik Norland Hagen, PhD og professor ved ToRS, Københavns Universitet

Anne Haslund Hansen, seniorforsker ved Danmarks og Middelhavslændenes Oldtid, Nationalmuseet

Torben Holm-Rasmussen, mag. art., foredragsholder og rejsekonsulent

Rune Nyord, Dr. Phil. og videnskabelig medarbejder ved Freie Universität Berlin

Jørgen Podemann Sørensen, lektor emeritus ved Københavns Universitet

Kim Ryholt, PhD og professor ved ToRS, Københavns Universitet

Kolofonen er i denne udgave på side 51.

Papyrus' redaktør Lise Manniche har for nylig kunnet fejre sin 75 års fødselsdag – med en arbejdsdag i Cairo. Men nu skal hun overraskes. Otte af hendes venner, kolleger, og tidligere studenter har bag ryggen på hende kapret dette nummer af Papyrus, som vi sender ud i verden til hendes ære og fornøjelse.

Lise har på mange måder levet et liv, hvori udlændigheden har været en drivende og nogenlunde konstant faktor. Som student tog hun til Paris, hvor hun studerede hos Christiane Desroches Noblecourt (1913-2011) og såmænd også læste hieratisk hos Georges Posener (1906-1988). Siden fulgte år i Ægypten, hvor hun ikke blot fik skabt grunden til meget af sin senere forskning, men også fik sin datter Julie, hvis far var den alt for tidligt afdøde ægyptolog Ramadan Saad.

Hjemme i København afsluttede Lise studierne, men kom dernæst – som undertegnede – under stærk påvirkning af vores engelske professor John Harris, hvis livslange beskæftigelse med Amarnaperioden skulle vække en lige så livslang passion for Amarna hos Lise. Det er med dette for øje, at Tine Baghs bidrag til festskriftet skal ses. Lysten til at forske og leve i udlandet trak Lise til Cambridge, hvor hun fik en Ph. D. på en afhandling om *Lost Tombs* i Theben. Årene i England var ikke altid lige lette, slet ikke økonomisk, men Lise var ikke bleg for at lave alt muligt andet end hard core ægyptologi, og det førte hende til jobs på småforlag og til et job som sælger af økologiske parfumer mm. Da tiden endelig var inde til igen at vende hjem til Danmark måtte Lise, for at kunne blive omfattet af det danske velfærdssystem tage et job i et år som pædagogmedhjælper. Herefter fik hun igen foden inden for det akademiske liv – og resten er historie.....

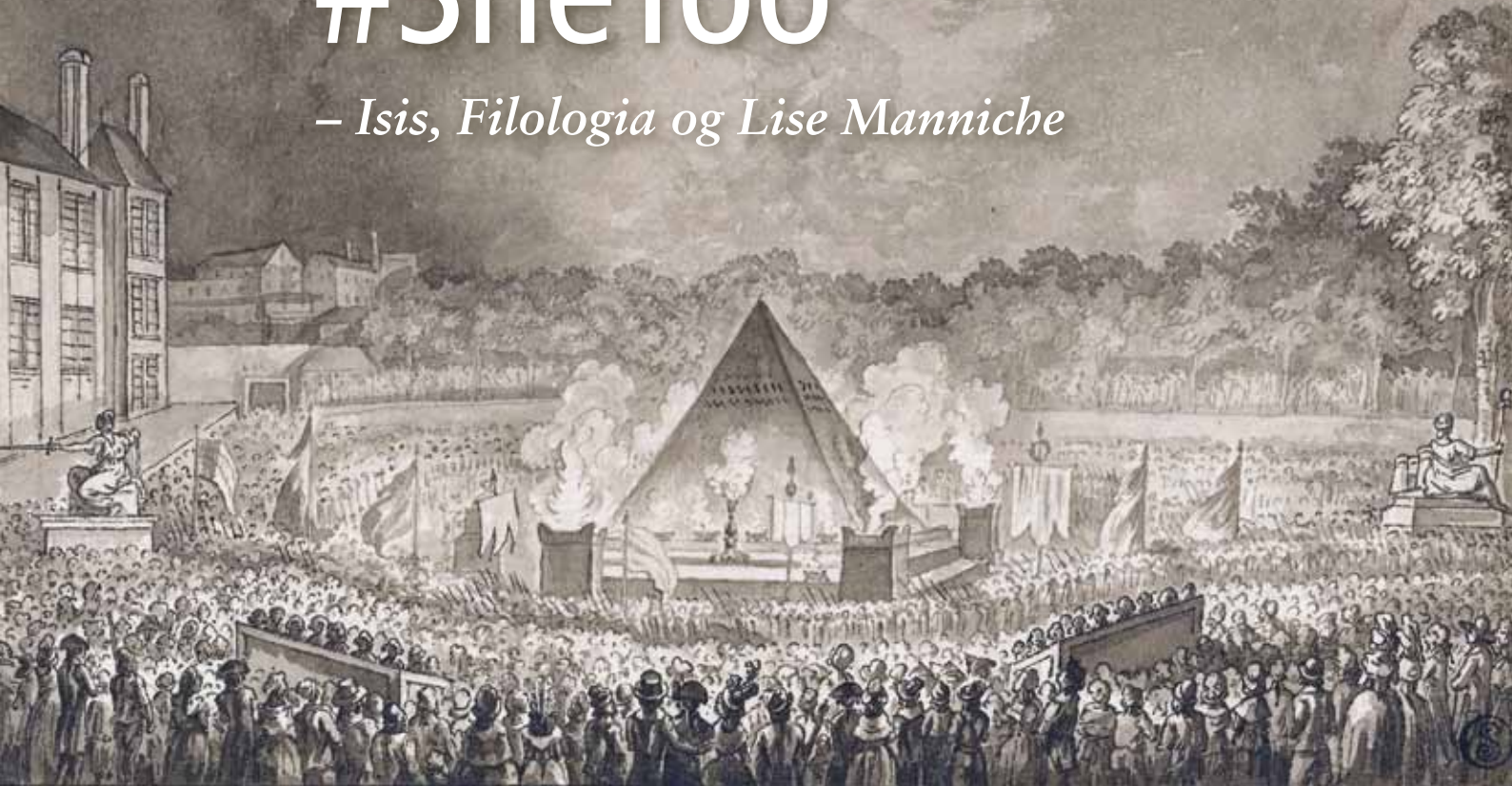
Den første af de følgende artikler præsenterer Lise i selskab med to andre repræsentanter for de medlemmer af kvindekønnet, der har spillet en rolle for videregivelsen af Ægyptens livgivende visdom. Dernæst skriver **Anne Haslund Hansen** om en ret så ukendt, privat-ejet tennishal, der blev bygget i 1921 og ud-

smykket med ægyptiske motiver, i hovedsagen kopieret fra Anis Papyrus. **Kim Ryholt** beretter historien om, hvorledes kejser Tiberius i år 19 angiveligt beordrede Isitemplet i Rom lukket. Det er en historie om sex og bestikkelse og ikke mindst også om jødernes fordrivelse fra byen. **Jørgen Podemann Sørensen** diskuterer den gængse opfattelse af Dødebogens kapitel 110, hvorefter ægypterne skulle have en forestilling om et paradys som et luksuriøst frelses-mål, hvor alt er grønt, og hvor den døde også har sex. Han argumenterer for en tolkning, der i stedet ser teksten som et middel til sikring af slægtens "livsfond." **Tine Bagh** har været på opdagelse i Ny Carlsberg Glyptotekets magasiner og fremdraget en række genstande, som museet fik fra Egypt Exploration Societys udgravninger i Amarna i 1920'erne og 1930'erne. Tre af dem har hverken været registreret eller beskrevet tidligere, men bliver det nu i denne artikel til en "Amarnafan". **Fredrik Norland Hagen** giver læseren en foreløbig oversigt over det rige, men fragmentariske tekstmateriale, man har fundet i og omkring Thutmose III's dødetempel på vestbredden af Luxor. Blandt de litterære tekster findes brudstykker af den ældst kendte version af Det daglige Tempelritual og et udryddelsesritual mod Apophis. **Rune Nyord** undersøger, hvad det betyder, at et ægyptisk billede siges at ligne det, det forestiller. Ved hjælp af eksempler fra både kunst og litteratur, viser han, at ægypternes billeder ikke er lavet med henblik på at fremlægge naturtro gengivelser af en genstand, men at deres begreb om, at et billede skal ligne, sigter dybere. Ordet "at ligne" skal derfor snarere forstås sådan, at det afbildede er typisk for den kategori, det "forestiller". I anledning af at Dansk Ægyptologisk Selskab i år kan fejre sit 40 års jubilæum, skriver DÆS's stifter og mangeårige formand **Torben Holm-Rasmussen** om selskabets grundlæggelse og tidlige historie. Det var en tid, hvor Lise stort set ikke boede i Danmark, og Torben mener, med rette, tror jeg, at både hun og selskabets øvrige medlemmer kan få glæde af, at få den spændende og besværlige start rekapituleret.

Paul John Frandsen

#SheToo

– Isis, Filologia og Lise Manniche

Paul John Frandsen

Et af de vigtigste ægyptologiske forskningsresultater i Lises og undertegneds levetid har været opdagelsen af, at magt i det faraoniske Ægypten blev udøvet af et regentskab bestående af både kongen – farao – og en dronning – kongens store gemalinde, der ikke nødvendigvis også var kongens hustru. Begge var uundværlige, og derfor kunne f.eks. Akhnaton i tur og orden have sine døtre som gemalinder, da hans egen kone – og døtrenes moder – forsvandt. Også i senere tiders videregivelse af Ægyptens livgivende visdom har kvinder spillet en uundværlig rolle, og jeg vil i det følgende præsentere tre sådanne repræsentanter for kvindetallet: Isis, Filologia og – Lise.

Isis: livet og vandet

At den franske revolution var begyndelsen til en ny æra i alle disse ords betydninger er et banalt udsagn

– selvom det vist må tilføjes, at de færreste moderne mennesker har et bare overfladisk kendskab til de mange nybrud, revolutionen gav anledning til. Men når man går så drastisk til værks, at man også indfører en ny kalender, bør det egentlig ikke undre, at revolutionens ledende folk også var fuldt ud klar over nødvendigheden af at udfinde et nyt sæt nationale symboler. Og det gjaldt lige fra revolutionens tidligste fase. Revolutionen begyndte som et opgør mellem en enevældig kongemagt og adelen, for dernæst i anden fase at blive en konfrontation mellem tredje stand – i al væsentlighed borgerskabet – og kongemagt/aristokrati. Revolutionen fandt sted i en periode, hvor interessen for “Ægypten” var på mode overalt i Europa. En af dem der ikke med urette regnes blandt grundlæggerne af den moderne interesse for studiet af den klassiske kunst, den franske greve og arkæolog Anne Claude de Caylus

Fig. 1 Fest til ære for republikanerne, der døde den 10. august 1792 under belejringen af Tuilerierne. Musée du Louvre, collection Rothschild. Foto © RMN-Grand Palais/Thierry Le Mage.

(1692-1765) havde i årene før revolutionen karakteriseret den ægyptiske kunst som “det ideale udtryk for et oplyst kongedømme” (*la production idéale d’une royauté éclairée*). Det ville derfor være nærliggende at tro, at revolutionens mænd – og kvinder – eventuelt ville forholde sig destruktivt til tidens mange ægyptiske symboler, i den hensigt at tilintetgøre adelen og kongemagten ved bl.a. at knuse dens faraoniske “rødder”.

Men sådan gik det ikke. De Caylus’s formulering peger på et oplyst, eksemplarisk styre, og revolutionen valgte faktisk at negligere det gamle regimes degenererede og “uoplyste” brug af den ægyptiske kunst, for i stedet at tage den anden side af datidens opfattelse af Ægypten til sig, dvs. Ægypten som den kultur, i hvilken Oplysningstidens dyder: retfærdighed, fornuft, viden og visdom, havde fået deres grundlæggende prægning. Ægypten indgik nu i revolutionens symbolproduktion, hvor Ægypten alt efter sammenhængen tolkedes politisk, socialt eller religiøst. Der blev f.eks. bygget flere pyramider, herunder en, der stod omtrent der, hvor Louvres to nye pyramider i dag er placeret [Fig. 1]. Pyramiden bestod af et træskelet beklædt med sort lærred, og havde indskrifter på alle fire sider. Borgerne opfordredes til at lægge krans for de faldne ved pyramidens “fødder” (*“au pied de la pyramide”*), og det er muligvis både i sin egenskab af gravmonument og på grund af sin størrelse, at man valgte en pyramide som emblem, i stedet for den obelisk, man oprindeligt havde tænkt opstillet.

Fig. 2 Skitse til mønten med Regenerationsfontænen. På stauens sokkel ses navnet på gudinden: Alles Moder (Mère de Tous), 1793. © Musée Carnavalet / Roger-Viollet.

Stormen på Bastillen den 14. juli 1789 var den afgørende revolutionære begivenhed, som for al fremtid skulle blive symbolet på afslutningen af *l’Ancien régime* “Det gamle regime”. Og da Bastillen kort efter blev revet ned efter ordre fra den revolutionære regering, blev det hurtigt klart, at netop på ruinerne af symbolet på det gamle regime havde man behov for et symbol på den nye tid. Efter forslag fra den store franske maler Louis David (1748-1825) besluttede regeringen at rejse *La Fontaine de la Régénération* “Regenerationsfontænen” [Fig. 2] på den nuværende Bastilleplads, hvor den blev indviet den 10. august 1793, årsdagen for den opstand der reelt betød afslutningen på Ludvig XVI’s regering. Monumentet er i sin kerne en fremstilling af gudinden Isis som frugtbarhedsgudinde, selveste naturen, og i motivationen for sin ide foreslog David også, at der skulle holdes en kæmpefest i den anledning. Han skulle senere begrunde forslaget således:

“Et af de mest karakteristiske øjeblikke ved denne fest, og som tiden aldrig vil udslette af menneskenes hukommelse, det som vil have gjort størst indtryk på barnet, der er ved at begribe, og på gamlingen, som med beklagelse ser sine sanser svækkes, [er] det, hvor vor fælles moder, Naturen, presser fornyelsens rene og helsebringende safter af sine frodige bryster...”

Figuren som sådan har ingen lighed med det repertoire for siddende figurer, som oldtidens ægyptiske

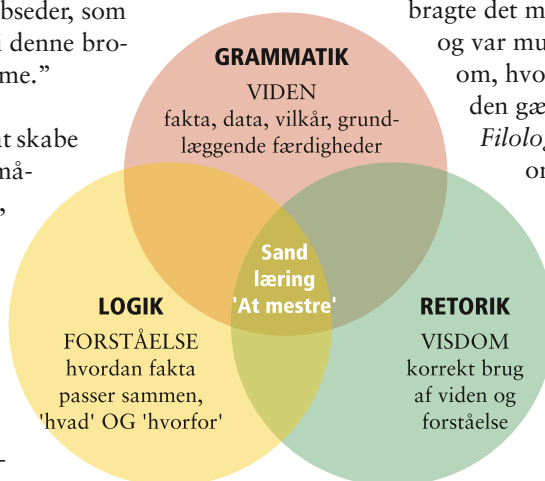
billedkunstnere betjente sig af, men kvindens påklædning – eller delvise mangel på samme – og øvrige attributter viser, at der er tale om den ægyptiske gudinde Isis, der allerede i Antikken fik en dominerende status som frugtbarhedsgudinde – ja, som legemliggørelsen af naturen. Årsdagen for monarkiets fald og indvielsen af det nye symbol blev fejret med en fest, der bar navnet *Regenerationsfesten* eller *Festen for den genfødte natur* eller *Festen for Republikkens enhed og udelelighed*. Tankegangen kommer klart frem i den tale som manden bag den nye, men aldrig gennemførte forfatning, Hérault de Séchelles (1759-1794), holdt:

“ Oh Natur! Modtag udtrykket for fransk-mændenes evige kærlighed til dine love! og lad disse frugtbare væsker, som vælder frem af dine bryster, lad denne rene drik, som læskede de første mennesker, indvie de troskabseder, som Frankrig aflægger dig på denne dag, i denne broderskabets og lighedens fontænekumme.”

Som et videre led i bestræbelserne på at skabe nye symboler vedtog Konventet en måned efter festen, 12. september 1793, at udstede en mønt, hvis ene side viser fontænen set i profil; foran den rækker Nationalkonventets formand, der står med en palmegren i sin højre hånd, det nye livgivende vand til en borger. På selve mønten bærer indskriftbåndet over scenen teksten *Régénération Française* og un-

Fig. 3 De syv Frie Kunster af Giovanni di Ser Giovanni Guidi (splinten) 1406-1486. Tempera på træ, fra ca. 1460. Det katalonske nationalmuseum i Barcelona.

Fig. 4 En nutidig (2017), kristen forståelse af Trivium kan f.eks. se således ud.

der monumentet står datoen: 10 aout 1793. Møntens værdi var 5 decimer, dvs. 1/2 franc.

Som det er sket for alle andre omvæltninger, åd også den franske revolution gradvist sine egne børn, og blandt disse Isis, der aldrig nåede at blive støbt i bronze. Napoleons felttog mod Ægypten og den senere dechifrering af hieroglyfferne betød afslutningen på “Ægyptens” rolle som genstand for skiftende tiders og epokers projektioner og selvrefleksion. Interessen for Ægypten blev til videnskab.

Filologias og Merkurs Bryllup

I videnskaben spiller den næste heltinde, Filologien, her kaldet Filologia, på en måde en endnu større rolle. Hun er hovedpersonen i et stort værk om videnskab af den romerske forfatter Martianus Capella, om hvem man næsten intet ved. Han tilbragte det meste af sit liv i Karthago i Nordafrika, og var muligvis advokat. Der er stor uenighed om, hvornår han levede og skrev. Her følger vi den gængse opfattelse, hvorefter værket om *Filologias og Merkurs Bryllup* er skrevet omkring år 410. Dette gør pudsigt nok Martianus til samtidig med en af kristenhedens største skikkelser, Augustin, der faktisk også var fra Karthago.

Det materiale, Martianus benyttede sig af, var sådan set hele datidens fælles viden. Med et moderne – latinsk – ord excerperede han lystigt rundt i samtidens viden-

Fig. 3 Hovedbygningen på University of Iowa. Foto alamy.com

skabelige litteratur, ligesom en række andre skribenter plukkede løs i hans kompilationer. Værkets ni bøger, der behandler de såkaldte syv frie kunster [Fig. 3] – på latin “artes liberales” – er opdelt i tre grupper. Den ene er en fremstilling af *Trivium* (trevejen, dvs. det punkt hvor tre veje mødes) [Fig. 4]. De tre veje er de tre humanistiske discipliner grammatik, retorik og dialektik eller logik (læren om hvordan man tænker), der tilsammen udgør en forudsætning for at tilegne sig videregående viden. De resterende fire kunster, de eksakte discipliner, var samlet i *Quadrivium* – firvejen eller korsvejen, som består af aritmetik, geometri, astronomi og harmoni, dvs. musik [Fig. 5], alle fire anskuet som en del af matematikken. De syv discipliner kaldtes de frie kunster, fordi de i oldtiden blev anset for at være en fri mand værdige, i modsætning til al den viden og kunnen, der var knyttet til slavers arbejde. De syv frie kunster blev i Oldtid og Middelalder betragtet som indbyrdes forbundne og indgik som pensum i enhver højere uddannelse. Ikke nødvendigvis i deres rene, teoretiske form, men som manualer i hvorledes dette eller hint matematiske, byggetekniske, æstetiske, osv. problem skulle håndteres. I nutidens – ikke mindst amerikanske – fortolkning af disciplinerne anses de den dag i dag for at være grundlæggende for enhver college education [Fig. 6].

Men hvor kom den viden fra? Hvordan har mennesker fået del i den? Og hvorfor præsenteres den i et værk med titlen *Filo-*

logias og Merkurs Bryllup (De nuptiis Philologiae et Mercurii)? Set med den moderne videnskabs briller er svaret på de første spørgsmål nogenlunde entydigt: fra den græske kultur. Hovedparten af denne viden er i sin kerne græsk. Triviums og Quadriviums emnerækker indgik i undervisningen allerede i den romerske republiks dage, og blev siden anvendt i Vesten indtil det 12. århundrede. Antikkens mennesker mente derimod, at en god portion af den græske viden stammede fra Ægypten, og det er denne opfattelse, der kommer til udtryk i værkets første to bøger om Filologias ægteskab med guden Merkur *alias* den græske gud Hermes *alias* den ægyptiske gud Thoth. Opfattelsen af Ægyptens rolle var hverken ny eller usædvanlig, det var simpelthen gængs viden, men at præsentere værkets videnskabelige indhold i allegorier garneret med alskens underholdende mytologisk spin og fyld, det var nyt og viste sig i høj grad at medvirke til værkets utrolige popularitet.

Fig. 5 Palais Garnier, det helt ovenud overdådigt udsmykkede operahus i Paris, blev opført i årene 1857-1874. I Avant-Foyer, hvorfra man ser ned over operahuset berømte trappe, findes fire stiliserede lyreformede emblemer, der tilsammen viser musikkens vej til operaen. Det begynder med Ægypten og Hellas og kulminerer med Italien og Frankrig. I bedste overensstemmelse med Artes Liberales viser den ene “lyre”, at musikken stammer fra Ægypten. I midten af emblemet ses en afbildning af en sistrum og nederst står der med græske bogstaver Aigypotos. Foto PJF.

Her kommer så den utrolige beretning om dette ægteskab – og dets konsekvenser. Historiens ramme er de olympiske guder. Målet udødelighed, og vejen hertil går over en forening af lærdom – Filologia – og veltalenhed – Merkur, og midlet til at opnå denne forening/udødelighed er at tilegne sig de syv frie kunster. Allerede her står det klart, at læseren ikke skal indføres i den klassiske græske religion, men derimod i en blanding af denne, ægyptiske guder, hermetisme og neoplatonisk tankegang.

Men altså: den udødelige gud Merkur skal giftes, og efter af forskellige grunde at have måttet forka-
ste mulige ægteskabspartnere så som Visdommen, Profetien, og Psyche, beslutter han efter råd fra Apollon at bejle til den utroligt lærde, unge, men dødelige dame, Filologia. Merkur har faktisk været forelsket i hende i ganske lang tid, og for at vinde hende har han taget de syv frie kunster personificeret ved syv kvinder i sin tjeneste. Efter en utrolig omfattende – og langvarig – proces, hvorunder de fleste guder spørges til råds, får Merkur deres tilslutning til brylluppet. Filologia har på sin side også længe været lun på Merkur, men ved budskabet om, at hun er blevet valgt og godkendt som hans hustru, bliver hun lidt nervøs. Hendes nye position kommer jo til at indebære, at hun skal aflægge en prøve foran Jupiter og gudeforsamlingen og siden flytte til himlen for at blive en gudinde. Hun beslutter sig derfor til først at undersøge, om dette ægteskab vil blive godt, og det gør hun ved hjælp af en numerologisk prøve af både Merkurs og sit eget navn. Teksten skildrer nu denne proces ret udførligt, men det interessante er her, at tallene først går op, når prøven gennemføres på hans himmelske fødselsnavn Thoth, og “ikke det navn som forskellige folkeslags modstridende beretninger havde givet ham, heller ikke det navn, som folks forskellige ritualer gav ham, afhængig af

hvert enkelt steds kult og særinteresser”, altså hverken Merkur eller Hermes.

Tallene taler for overensstemmelse mellem parterne; hun er heller ikke i tvivl om sine egne intellektuelle egenskaber, men hvad med hendes ydre, hendes dødelige natur. Hvordan skal den klare rejsen til himlen gennem de brændende stjerner? Problemet løses gennem specielle klæder og papyrustøfler, således at intet med tilknytning til døde dyr har berøring med hendes krop. Og så kan hun ellers forlade sit hus, ledsaget af de ni musers sang og dans, og de tre gratiers gode ønsker. Filologia kan dog kun træde ind i himlen ved en guds mellemkomst, og denne viser sig at være en såre værdig kvinde ved navn Udødelighed. Da bryllups-bærestolen er klar, siger Udødelighed til Filologia:

“Oh jomfru, gudernes fader har befale-
t, at du skal bæres til himlens
bolig i denne kongelige bære-
stol, som intet væsen født på jor-
den må røre, heller ikke dig
selv, førend du har drukket
dette bæger. Og med disse
ord følte hun med sin
højre hånd let på
Filologias hjerte-
slag og bryst, og
da hun for-
nemmede,
at det var
kraftigt
opsvul-
met
med

noget, der fyldte meget, sagde hun: 'Du vil aldrig nå udødelighedens trone, med mindre du får kraftige opkastningsfølelser og tømmer dig selv for det, der kvæler dit bryst.' Pigen gjorde en voldsom kraftanstrengelse og kastede alt det, hun bar i sit bryst op. Kvalmen og opkastet forvandlede sig til en strøm af alle slags skrifter [Fig.7]. Man kunne se hvilke bøger og hvilke enorme bind på alverdens sprog, der flød fra jomfruens mund. Der var nogle lavet af papyrus indsmurt i cederolie; andre bøger bestod af ruller af stof, mange var af pergament og nogle få var skrevet på bark fra lindetræer. Nogle var beskrevet med helligt blæk, hvor skrifttegnene var tænkt som gengivelser af levende væsener, og da Udødeligheden så disse bøgeres skrifttegn, gav hun ordre til at de skulle indskrives på store klippestykker og anbringes i en hvælving i Egypternes helligdomme. Hun kaldte stenene for steler, og befalede, at de skulle indeholde gudernes stamtræ."

Efterhånden som Filologia kaster bøger og

skrifter op, styrter de syv frie kunster frem og samler det op, der kommer ud af hendes mund. Beskrivelsen kan læses som et helt katalog over ægyptisk bogproduktion, papyri, stofruller, pergament og hellige hieroglyffer. Hver af de frie kunster tager det, som er væsentligt for hendes særlige ekspertise, det være sig bøger om geometri, himmellære, naturhistorie, musik, osv. Og da Filologia således har befriet sig selv og overdraget hele sit bibliotek af lærdom til verden, kan hun endelig ved endnu en drik befri sig fra sin dødelighed og indtræde i himlen som Thoth – Hermes – Merkurs bedre halvdel.

Og så går de næste syv bøger i værket over til at skildre al den viden – de frie kunster – som ikke havde nået menneskenes verden uden dette bryllup, uden foreningen af de humanistiske og eksakte videnskaber, og uden den ægyptiske visdomsgud Thothes mellemkomst.

CAPELLA, MARTIANUS
Martianus Capella and the Seven Liberal Arts, vol. II, *The Marriage of Philology and Mercury*, Translated by William Harris Stahl and Richard Johnson with E. L. Burge, New York and London: Columbia University Press, 1977.

Fig. 7 Filologias opkast forvandles til en strøm af alle slags skrifter. Illustration Sussi Bech.

S. Bech

En strøm af skrifter fra Lise Manniche

Myter har ofte et kraftigt og direkte sprog. I Ægypten kommer det onde ind i verden som skabergudens afføring. I den vestlige kulturkreds kommer frie menneskers viden og kunnen ind som de gamle kulturers opkast, men i dag vil næppe en computer kunne udspy den mængde viden, vi har akkumuleret. Lærde og produktive kvinder har vi dog stadigvæk. Vi har nemlig Lise, denne histories tredje heltinde. Og man kan roligt sige, at bøger og artikler vælter ud af hende. Få forskere har skrevet så meget og så godt om så mange forskellige sider af livet i Oldtidens Ægypten som Lise Manniche. Med en magistergrad fra København, en Ph. D. fra Cambridge plus mange år i forskningsstillinger er de akademiske meritter på plads. Som ung forsker fik Lise adgang til en stribe upublicerede grave i Luxor, og et livslangt arbejde med det materiale har gjort hende til en af de bedste kendere af disse pragtfuldt dekorerede grave, ægyptisk kunst, og ikke mindst ægyptisk musik. Det er blevet til en disputats og et meget stort antal bøger, af hvilke mange er oversat til flere sprog. Lise Manniche har derudover skrevet om ægypternes sexliv, deres brug af parfume, af helsebringende urter, om obelisker, og meget, meget mere. Hendes mange børnebøger med gengivelser af ægyptiske fortællinger udmærker sig selvsagt ved indholdets elementære spænding, men nok så meget også ved de unikke illustrationer, der ned i den

mindste
detalje er
funderet i det
ægyptiske forlæg.

I Dansk Ægyptologisk Selskab har Lise i mange år været en af hovedkræfterne. Som redaktør af vores dansksprogede ægyptologiske tidsskrift Papyrus har hun med udsyn, energi og glimrende engelske resumeer fået dette tidsskrift placeret på niveau med de bedste internationale formidlende tidsskrifter. Lise er derudover en skattet foredragsholder og arrangør af specialrejser i Ægypten. Den faglige fane holdes altid højt, men der bliver også plads til at lave revy, skrive sange og arrangere fester.

Lise Manniche er endelig en fremragende kok, og hendes mange beundrere og venner venter med længsel på, at hun til sin flotte produktion også føjer en bog om ægyptisk kogekunst. I venten på denne, vil hendes kolleger og venner glæde hende med den ret, vi har fremstillet til dette nummer af Papyrus.

Fra Lise Manniches produktion

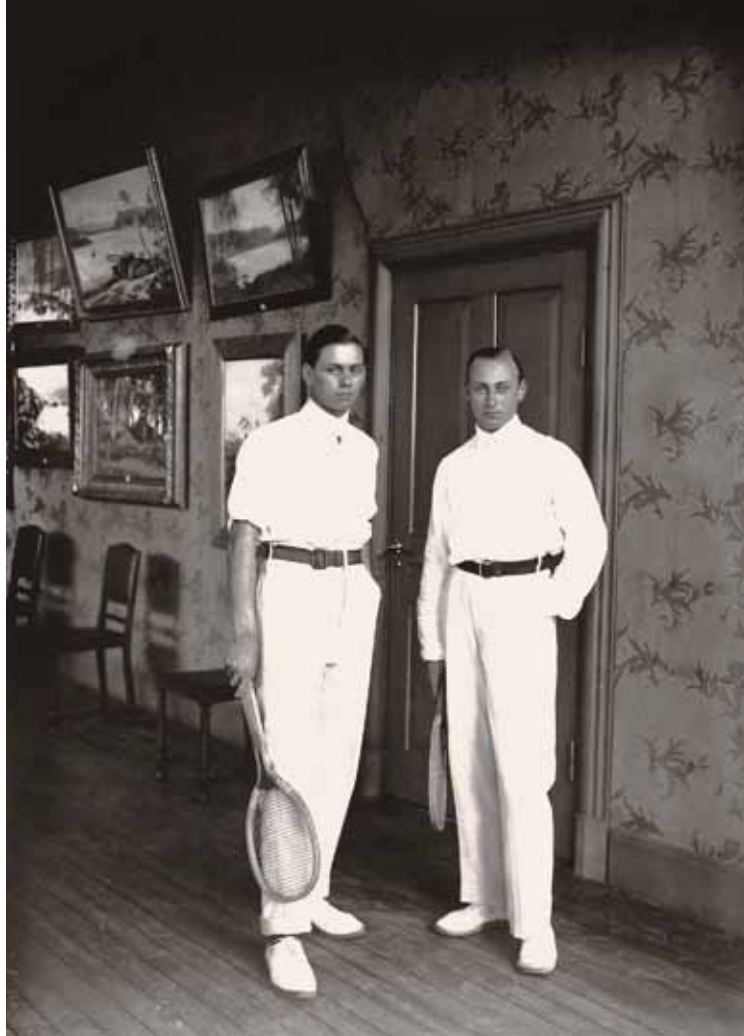
BØGER

- Ornamental Calcite Vessels from the Tomb of Tut'ankhamun, (i trykken)
- Obelisker i Rom, 2013
- Lost Ramessid and Post-Ramessid Private Tombs in the Theban Necropolis, 2011
- The Akhenaten Colossi of Karnak, 2010
- Fokus på Amarna (red. med Bo Dahl Hermansen), 2009
- Ægyptisk kunst i danske samlinger, 2003
- Grønne aber, 2000
- Sacred Luxuries, 1999
- L'Art Égyptien, 1994
- Music and Musicians in Ancient Egypt, 1991
- An Ancient Egyptian Herbal, 1989
- The Wall Decoration of Three Theban Tombs (TT 77, 175 and 249), 1988
- Lost Tombs, 1988
- City of the Dead, 1987
- Sexual Life in Ancient Egypt, 1987
- Activity Book, 1985
- Løven og musen, 1984
- Ægyptens Kunst, 1981
- Prinsen der kendte sin skæbne, 1978
- Djadja-em-anekh, 1976
- Musical Instruments from the Tomb of Tut'ankhamun, 1976
- Ancient Egyptian Musical Instruments, 1975

ARTIKLER

- Om Amarnatiden
- Om musik
- Om parfume
- Om sex
- Om thebanske grave

☛ En komplet bibliografi findes på Lise Manniches hjemmeside:
http://manniche.daes.dk/?page_id=1220

Kulturkamp og ægypterier

– historien om et dansk bygningsværk fra 1920'erne

**Anne Haslund
Hansen**

På Rygårds Allé i Hellerup ligger en sportshal, som ejes af Dansk Tennis Club. Hallen står i alt væsentligt som da den blev bygget i 1921-24. Udefra er hallen med sine enkle linjer og store vinduer betonet af sin funktion [Fig. 1]. Det indre er monumentalt, men også nærværende. Det bemalede træ er holdt i varme almuefarver. Hallen er et stykke vellykket og forståelig arkitektur. Det er imidlertid ved sine omfattende vægdekorationer, at bygningen for alvor sprænger rammerne for hvad der er forventeligt. Flere mindre rum samt hele hallens ene langside er nemlig systematisk udsmykket med store afbildninger af oldægyptiske motiver [Fig. 3,4].

*Hvor intet andet
er nævnt, skyldes
fotografierne
Torben Eskerod.*

Forhistorien til hvordan Ægypten kom til Hellerup, er et stykke Danmarkshistorie i sig selv. I sin bog *Out!* fra 2012 fortæller lektor og arkitekt René Kural om personen bag hallen, tennisspilleren Leif Rovsing (1887-1977) [Fig. 2]. Opvokset som adoptivbarn i en formuende familie stod Rovsing som 22-årig med en betydelig arv. Siden teenageårene havde han dyrket tennis og var i et årti blandt landets bedste, med deltagelse ved OL i 1912 og verdensmesterskaberne i 1923.

På trods af succesen mødte Rovsing i 1917 en modstander, han ikke havde taget bestik af. En yngre mands beretning om seksuelle tilnærmelser under et privat møde med Leif Rovsing blev frem-

Fig. 1 Tennis-hallen på Rygårds Allé.

Fig. 2 Stockholm 1908, turnering. Leif Roving (tv) med tennismakker Hans Wedege. Ukendt fotograf (fra *Out!* side 14).

Fig. 3 Langside med ægyptiske dekorationer.

Fig. 4 Detalje fra hallen. Guden Bes. Udformning og farvevalg er identisk med gengivelsen hos Wallis Budge in *The gods of the Egyptians*.

Fig. 5 Indgang til hallen med ægyptisk "tempelportal".

lagt for DBU. Trods Roving's protester førte det til en total udelukkelse fra dansk klubbdeltagelse. Roving havde i sit forsvar lagt vægt på homoseksualitetens historiske legitimitet og dens naturlighed. En strategi der ikke bar frugt, men som kom til at præge de kampskrifter, han senere udgav. I resten af sit liv stod Roving i opposition til det etablerede

samfund. René Kural skriver detaljeret om sagens mange akter og indlæg. Centralt står sportskulturens holdning til normalitet og afvigelse. "Roving blev uberettiget frataget retten til at spille tennis på grund af moralsk afstandtagen i DBU til homoseksuelle snarere end på faktuelle beviser for 'overgreb' på unge mænd." (s. 36).

Rovsing fik i 1920 tilladelse af kommunen til at bygge et sportsanlæg i regi af Dansk Tennis Club, som han selv havde indstiftet året før. Den private klub og hallen var et modsvar til udelukkelsen. Rovsing arrangerede egne turneringer, og hallen blev et kendt sted i samtiden.

Hallen bruges fortsat, blandt andet af KFUM, som på deres hjemmeside oplyser følgende om vintersæsonen 2017/18: “Vi skal i år træne i den smukke Egypterhal, også kaldet Dansk Tennis Club. Der er blot én bane, og varmen er meget sparsom – men den er utrolig smuk og velholdt – og særdeles velegnet til toptennis”.

Leif Rovsing var en aktiv skribent. Teksterne er båret af kampgejst og indignation. Etiske og moralske spørgsmål tages under behandling i en stil, som i bedste fald kan kaldes åndsfilosofisk, men også entydigt sværmerisk og ofte uden klar logik. Rovsing var berejst og belæst, og andre kulturer, både samtidige og fortidige, spillede en afgørende rolle i argumentationen. Rovsings særlige interesse for Ægypten kom til udtryk i flere skrifter – som i øvrigt blev udgivet af hans eget forlag kaldet “Horus Kulturfond”.

Arkitekten bag hallen var den i dag ukendte Henry Madsen. Foruden selve hallen består komplekset af mindre rum som tesalon, rygeværelse og

omklædning. Præcis hvornår hallen fik sine ægyptiske motiver, vides ikke. Dele af vægdekorationen i tesalonen viser også motiver fra Bali, hvor Rovsing havde opholdt sig i en periode.

Forlægget for de ægyptiske motiver er farveplancher udgivet af den engelske ægyptolog E.A. Wallis Budge, særligt udgivelserne *The Book of the Dead. Papyrus of Ani* fra 1913 og *The gods of the Egyptians* fra 1904 [Fig. 4-6, 8]. Flere bøger af Wallis Budge fandtes i Rovsings private bibliotek.

Udvalget af motiver er ikke tilfældigt. Hjertervejningssenen fra Papyrus Ani, havde Rovsings særlige opmærksomhed. Den er gengivet i bogen *Fra Pygmæ til vor Type* fra 1946 [Fig. 7] (hvor Rovsing i øvrigt skriver under pseudonymet “Anubis”), og der henvises også til scenen i andre mindre pjecer. Papyrus Ani, ca. 1275 f.Kr., er en thebansk dødebog for skriveren Ani, som i dag findes på British Museum.

For Rovsing repræsenterede Ægypten et kulturelt højdepunkt, hvorfra mennesket efterfølgende var sunket ned i overtro og fejllæsninger – en “fejlorientering”. I Rovsings læsning skulle de ægyptiske billeder ikke læses som dødekult og dom, men som “hjernens virke” og “fornuftens brug”. Også skaberguder som Ra, Ptah og Khnum var vigtige for ham, da de viste den nye vej, kimen til en mere rigtig forståelse af verden.

Fig. 6 Indgangsparti med dekorationer fra Papyrus Ani.

Fig. 7 Forsiden til *Fra Pygmæ til vor Type*, 1946. Rovsing skrev omkring 20 bøger eller pjecer i perioden 1927-1965. Foto AHH.

Fig. 8 Detalje fra hallen.

Billederne i hallen og tesalonen er opsat som mindre enkeltmotiver, uden noget klart forløb. Derimod fremstår det lille indgangsrum mere scenografisk og rumligt tænkt. Ved indgangspartierne ses flankerende gudefigurer og over døråbningen en bevinget solskive eller grib. Et dobbeltbånd i gult og brunt, identisk med indramningen i Papyrus Ani, løber langs rummets fire vægge, som var det én lang papyrusrulle.

Senere tiders brug af ægyptiske motiver og former kaldes for ægyptomani. Inden for arkitekturen nød fænomenet udbredelse særligt fra midten af 1800-tallet og frem. Mange typer af bygninger, fra kirkegårde, banker og retsbygninger til museer, zoologiske haver og biografer fik ægyptiske træk eller udsmykning. Sportsanlæg trak derimod oftest på klassiske motiver og former.

Tennishallens arkitektur er imidlertid ikke egentligt ægyptiserende, og som helhed er udsmykningen heller ikke nogen selvstændig genfortolkning af oldægyptiske former eller motiver. Dertil er motiverne for slavisk kopieret. Der er snarere tale om en form for personlige anskuelsesbilleder, som måske nok var smukke og dekorative, men som også kunne afkodes og læses – hvis man havde den rigtige indsigt.

Rovsings forståelse af ægyptisk kultur er uden faglighed i snæver forstand, men ikke uden betydning. Ikke blot fordi eftertiden derigennem fik en kulturperle af en tennishal forærende, men også fordi Rovsing så tydeligt minder os om, hvordan kunst, kultur og historie frit kan sammenstykes og bruges og blive meningsbærende for hver enkelt. “Alle dyr, alle mennesker, alle symboler, alle ting i denne bog er virkelige”, skriver Rovsing i indledningen til *Fra Pygmæ til vor Type*, 1946.

Oplysningerne i denne artikel er i store træk baseret på René Kurals bog *Out! – om Dansk Tennis Club* og *Tennis spilleren Leif Rovsing*, som udkom i 2012 på Forlaget Rhodos. Fotografierne i bogen er af Torben Eskerod. I forbindelse med udarbejdelsen af bogens manuskript foretog jeg en identifikation og beskrivelse af de ægyptiske motiver i hallen. Jeg vil gerne takke René Kural, Forlaget Rhodos og Torben Eskerod for at have stillet billedmateriale til rådighed.

Kim Ryholt

Den såkaldte *Alexanderroman*, en bestseller fra antikken og op igennem Middelalderen, beretter at den berømte konge fra Makedonien i virkeligheden ikke var søn af Filip II, men derimod af den ægyptiske kong Nektanebo II.¹ Og hvordan nu det? Jo, Nektanebo bliver underrettet af en af sine generaler om, at et fremmed folk er på vej for at invadere Ægypten. Dette bekymrer ikke kongen, før han i et syn erfarer, at det er ægyptiske guder, der fører de fremmedes skibe mod Ægypten. Da det tydeligvis er gudernes vilje, at Ægypten skal invaderes, vælger han at flygte til udlandet. Ægypterne fortvivler, men Sarapisoraklet beroliger dem med ordene: "Den konge, der er flygtet, vil vende tilbage til Ægypten, ikke som en olding, men som en ung mand, og han vil overvinde perserne, vores fjender."

Nektanebo ender i Makedoniens hovedstad, Pella, hvor han slår sig ned som profet på grund af sine synske evner. Her plejer han omgang med de kongelige, og da han møder Olympias, Filip IIs dronning, vækker det straks et voldsomt begær i ham. Knap er Filip taget på felttog, før Nektanebo opsøger dronningen, der jo kender ham som profet, og påstår overfor hende, at ingen ringere end guden Amon ønsker at have samleje med hende. Olympias er lykkelig over dette fantastiske budskab, og der arrangeres et passende tid og sted for det kommende rendez-vous. Kort fortalt, forklæder Nektanebo sig, så han ligner det man kan forvente af en gud: han finder bl.a. et af sine kongelige sceptre frem og ifører sig et par vædderhorn, hvilket jo er

den måde, hvorpå Amon afbildes. Olympias ankommer, og han gennemfører sit foretagende. Afslutningsvis fortæller han hende, at hun vil føde en søn, der vil erobre verden. Herpå går de begge tilfredse hver til sit.

Baggrunden for selve kernen i denne beretning menes at være propaganda fra den tid, hvor Alexander den Store erobrede Ægypten fra perserne. Teksten refererer til to profetier om en frelser, der vil befri ægypterne fra det persiske åg, hvilket falder helt i tråd med andre eksempler på profetier fra oldtidens Ægypten.² Ved samtidigt at påstå, at Alexander i virkeligheden var søn af den sidste indfødte ægyptiske konge, gør teksten ham til en legitim

1 Det kan til sammenligning bemærkes, at *Alexanderromanen* var nogenlunde ligeså udbredt som evangelierne, der beretter om Jesu liv. En let tilgængelig og god udgave er publiceret af Richard Stoneman, *The Greek Alexander Romance*, Penguin Classics, 1991.

2 Propaganda med tilknytning til Alexander kendes også fra andre kilder, frem for alt den berømte beretning om, hvorledes han besøger Amon i Siwa, der udtaler, at Alexander er hans søn. Denne begivenhed er tydeligvis baggrunden for valget af netop guden Amon i *Alexanderromanen*.

Decius Mundus Affæren

Forklædt som gud

ægyptisk hersker, der blot vender hjem til sit rige; dermed er der heller ikke tale om endnu en ydmygende invasion udefra.

Nu er det imidlertid slet ikke denne forholdsvis velkendte fortælling, jeg egentlig ville diskutere. Jeg anvender den blot som introduktion til mit egentlige ærinde, der er en mindre kendt tekst. For hvor det lykkedes for Nektanebo II at slippe godt afsted med sit bedrag og endda at avle en søn, der skulle erobre det meste af den kendte verden, kunne det andetsteds være et farligt kneb at forklæde sig som en gud for at forføre en kvinde. Dette møder vi et eksempel på hos den jødiske general og historiker Flavius Josefus (37-100 e.Kr.) i hans værk *Den jødiske historie* (*Antiquitates judaicae* 18.66-80), mere specifikt i et afsnit, der handler om begivenheder i år 19 e.Kr. under kejser Tiberius. Lighederne mellem de to fortællinger er så slående, at Josefus' historie sagtens kunne have været inspireret af fortællingen om Nektanebo og Alexander, hvis han nogensinde havde hørt den.

Fig. 1 Anubis-
maske, terracotta,
omk. 6-4 årh.
f.Kr. Roemer-
und Pelizaeus-
Museum, Hildes-
heim, inv. 1585.
Med tilladelse fra
museet.

Josefus beretter, hvorledes en romersk ridder ved navn Decius Mundus bliver forblændet af en adelsdame fra en fornem romersk familie, Paulina, der ligesom dronning Olympias er smuk, velhavende, og gift. Paulina er tillige en ærbar kvinde, og hun afviser alle Decius Mundus' tilnærmelser, selv hans tilbud om betydelig økonomisk betaling for seksuelt samvær. Han tilbyder hende ikke mindre end 200.000 drakmer, for hvilke han f.eks. kunne have erhvervet mere end hundrede slaver.

Paulina har imidlertid en svaghed; hun hengiver sig til dyrkelsen af den ægyptiske gudinde Isis i hendes romerske tempel. Da Decius Mundus erfarer dette, tilbyder han Isispræsterne en større pengesum, og de går straks i gang med til at bistå ham i hans tvivlsomme forehavende.³ Den højst rangerende af præsterne besøger personligt Paulina og "fortalte hende, at han var sendt af guden Anubis, som var blevet forelsket i hende og som bad hende om at komme til sig". Beskrivelsen af en så amoralsk opførsel blandt Isispræsterne kommer ikke som nogen større overraskelse i lyset af Josefus' generelle og velkendte foragt for ægyptisk religion. Decius Mundus forklæder sig i mellemtiden som Anubis, akkurat som Nektanebo havde forklædt sig som Amon. Præsterne tillader ham endog at skjule sig i det allerhelligste, altså templets indre kultrum, og det er her, at han ender med at udnytte Paulina – ikke blot for en stund, men hele natten lang, ifølge Josefus. Det allerhelligste bliver på denne måde reelt omdannet til et sted, hvor man kan betale for sex, et horehus; en kombination af blasfemi, alfonseri og grådighed føjes således til Josefus' litani over Isispræsternes fordærv – præsterne er tydeligvis villige til at gøre hvad som helst mod en passende betaling.

Næste morgen informerer Paulina sin mand Saturninus om den usædvanlige begivenhed. Ingen af dem mistænker, at noget fordækt skulle have fundet sted, og således kunne det hele være endt. Imidlertid kan Decius Mundus ikke dy sig for at konfrontere og ydmyge Paulina offentligt, da han senere møder hende på gaden og takker hende for at have sparet ham en masse penge; han havde nemlig kun betalt Isispræsterne 50.000 drakmer, hvilket var langt mindre end han oprindeligt havde tilbudt hende for deres samvær. Paulinas mand klager straks til kejseren, Tiberius, og på hans ordre bliver Isistemplet revet ned, statuen af Isis (dvs. hendes kultbillede) bliver kaster i Tiberfloden, og præsterne

3 Lidt mere præcist er det en frigiven slave ved navn Ida, der forhandler med Isispræsterne på Decius Mundus vegne.

bliver korsfæstet. Decius Mundus selv bliver blot landsforvist, eftersom han i det mindste var motiveret af kærlighed. Det sidste kan lyde overraskende, men der er en dybere pointe hermed.

I en overvejende positiv evaluering af Josefus som historisk kilde publiceret i 1988 påpeges det blandt andet, at ovennævnte beretning “er den eneste kendte tekst vedrørende undertrykkelsen af Isiskulten i Rom”.⁴ Det kan jo lyde godt for historikeren, men argumentet kan også vendes på hovedet, hvorved vi når en modsat konklusion. Anekdoten passer fuldstændig med det, vi kender til Josefus’ personlige holdninger, og ingen anden kilde støtter påstanden om, at Isiskulten skulle være forfulgt under Tiberius – og da slet ikke, at et helt tempel skulle være blevet tilintetgjort på baggrund af sådan en utrolig begivenhed. Som andre for længst har påpeget, røber afslutningen på fortællingen snarere dens litterære karakter. Den står nemlig i direkte kontrast til alt, hvad vi ellers kender til Tiberius’ moralske holdninger, og den har desuden træk til fælles med andre samtidige litterære værker.⁵

På denne baggrund kan det virke overraskende, at en senere tolkning – faktisk fra ægyptologisk side – atter forsøger at sandsynliggøre, at vi har at gøre med en historisk begivenhed med “en autentisk kultisk baggrund”. Det foreslås simpelthen, at der skulle have eksisteret et ritual, hvor “præster iklædt Anubismaske skulle have haft samleje med kvinder inde i et tempel”.⁶ Denne udlægning blev hurtigt skudt ned som “sensationalistisk og ekstrem usandsynlig”, og det blev med rette påpeget, at de få kilder, der var nævnt som støtte for

Fig. 2. Lise Manniche og et DÆS-medlem foran Obeliskken på Piazza de S. Maria sopra Minerva i Rom, 2013. Kirken og Berninis elefant med en obelisk er rejst på det sted, hvor Isistemplet i Rom lå. Fra templet stammer to par obelisker, og Minervaobeliskken kan være en af dem. Foto MAJ.

tolkningen, for det meste er taget ud af deres rette sammenhæng.⁷ Det kan tilføjes, at Josefus eksplicit beretter om en enkeltstående begivenhed, ikke et generelt forhold. Josefus’ mange detaljer om begær, tilbud om betaling for sex, bestikkelse, bedrag, og ydmygelse forekommer desuden at være irrelevante faktorer, hvis der var tale om et templeritual, og argumentationen ignorerer ligeledes det faktum, at Mundus jo netop *ikke* var en præst.

Jødernes fordrivelse fra Rom

Som så ofte er kilders kontekst, altså den sammenhæng de optræder i, af afgørende betydning. For det første skriver Josefus om jøderne og deres historie. Vi skal derfor hverken forvente, at han ville bruge energi på at undersøge og give en detaljeret beskrivelse af et obskurt ægyptisk ritual, eller at han skulle være interesseret i at fortælle samtiden og eftertiden om en ellers ukendt romersk adelskvindes prøvelser. For det andet eksisterer anekdoten ikke i et vakuum, men indleder Josefus’ beretning om jødernes fordrivelse fra Rom under kejser Tiberius. Denne beretning bærer tydeligvis

præg af at være en *apologia*, dvs. en slags forsvarstale. Ifølge Josefus skyldtes forfølgelsen af jøderne ikke et problem med det jødiske samfund som helhed, men derimod nogle få onde individers handling. Han forsøger på denne måde at rense sit folk for enhver potentiel anklage om, at de selv skulle have været skyld i kejserens vrede. Den større sammenhæng er her den ophedede antisemitiske debat, der fandt sted i hans samtid og hvor han var en af hoveddebattørerne.

Josefus beretter, at en jøde, som “udgav sig for at undervise folk i Moselovenes visdom”, i ledtog med tre andre mænd planlagde at bedrage en velhavende og yderst agtværdig kvinde ved navn Fulvia. Mændene overtaler hende til at sende “purpur og guld” til templet i Jerusalem, mens de i virkeligheden selv beholder de kostbare gaver. Således udnytter de

- 4 Per Bilde, *Flavius Josephus between Jerusalem and Rome: His Life, his Works, and their Importance*, Journal for the Study of Pseudepigrapha, Supplement Series 2, Sheffield, 1988, s. 232.
- 5 H. R. Moehring, ‘The Persecution of the Jews and the Adherents of the Isis Cult at Rome A.D. 19’, *Novum Testamentum* 3 (1959), s. 299-300; H. M. Williams, ‘The Expulsion of the Jews from Rome in A.D. 19’, *Latomus* 48 (1989), s. 776-777.
- 6 David Klotz, ‘The Lecherous Pseudo-Anubis of Josephus and the “Tomb of 1897” at Akhmim’, i A. Gasse, F. Servajean og C. Thiers (red.), *Et in Ægypto et ad Ægyptum: Recueil d’études dédiées à Jean-Claude Grenier*, CENiM 5, Montpellier, 2012, s. 383-396.

- 7 V. Gasparini, ‘Negotiating the body: Between religious investment and narratological strategies. Paulina, Decius Mundus and the priests of Anubis’, i R. L. Gordon, J. Rüpke og G. Petridou (red.), *Beyond Priesthood: Religious Entrepreneurs and Innovators in the Imperial Era*, Religionsgeschichtliche Versuche und Vorarbeiten 66, Berlin, 2017, s. 389-392.

ikke blot kvinden, men også guds navn. Det var på grund af denne skamløse handling, at Tiberius mistede sin respekt for jøderne og besluttede at fordrive dem fra Rom. Med denne forklaring bliver det jødiske samfund som helhed holdt frit for skyld. De omtalte mænds handling synes dog stadig at have forvoldt Josefus så meget ubehag, at der måtte lidt mere forklaring til. Det kunne jo bl.a. indvendes, at hovedpersonen i denne svindelsag måtte have haft en vis status i det jødiske samfund, hvis velhavende personer var villige til at pleje kontakt med ham og ikke mindst overlade ham enorme pengesummer. Josefus skyn-der sig derfor at forsikre sine læsere om, at denne mand faktisk var “blevet fordrevet fra sit eget land på grund af anklager om lovovertrædelser”. Denne bemærkning er vigtig, for i det lys er manden jo “praktisk talt ikke længere et medlem af det jødiske samfund”;⁸ jøderne placeres i en klar offerrolle, og den omfattende fordrivelse af dem fremtræder som et eksempel på ekstrem uretfærdighed.

Det er her, Decius Mundus affæren kommer ind, og det er her, vi finder forklaringen på dens tilstedeværelse i Josefus’ værk. Som en slags parallel til historien om jødiske slynglers forsøg på at bedrage Fulvia, bruger Josefus Isispræsternes ryggesløse adfærd til at mane enhver skepsis overfor påstanden om, at en kejser skulle søge at udslutte en hel religion på baggrund af nogle få individers handlinger, til jorden.

Med samme pennestrøg viser beretningen endvidere, at amoralsk opførsel fandt sted andre steder i Rom; den var ikke begrænset til det jødiske samfund. Josefus kan tydeligvis ikke dy sig for at udnytte muligheden for atter “at nedgøre en populær kult, der konkurrerede med den jødiske religion, nemlig tilbedelsen af Isis”.⁹

Lighederne mellem Decius Mundus Affæren og Fulvia Affæren er påfaldende. Der berettes i begge tilfælde om udnyttelsen af ærværdige romerske adelskvinder, der er fremmede guder hengivne; det er beretninger om begær, grådighed og blasfemi; begivenhederne finder sted under kejser Tiberius; da sandheden kommer for dagen, bliver kejseren underrettet af kvindernes mænd, der begge hedder Saturni-

Josefus
kan tydeligvis
ikke dy sig for at
udnytte muligheden
for atter “at nedgøre
en populær kult, der
konkurrerede med den
jødiske religion,
nemlig tilbedelsen
af Isis”

nus; og i begge tilfælde beordrer kejseren voldsomme straffe, ikke blot på de direkte involverede mænd, men også i form af kollektive afstraffelser, der betyder at de to involverede religioner reelt udslættes i Rom: Isistemplet bliver tilintetgjort, og jøderne udvises. Netop det, at jødernes straf er udvisning, er sandsynligvis grunden til den overraskende afslutning på Decius Mundus Affæren, hvor hovedpersonen ligeledes blot bliver udvist. Herved skabes der endnu en parallel mellem de to beretninger, og udvisningen af jøderne bliver sat i perspektiv i forhold til Isispræsternes endnu grovere forbrydelse og straf.

Med disse lighedspunkter er der al mulig grund til at antage, at Josefus’ beretninger helt eller delvist er opfundet til lejligheden, måske endda af ham selv. De udgør en alternativ historisk forklaring, hvor jødernes rolle ændres fra at være aggressorer, således som kejserens dekret i forbindelse med fordrivelsen utvivlsomt vil have portrætteret dem, til at være uskyldige ofre. Og det er i denne kontekst, at beretningen om den angivelige tilintetgørelse af et Isistempele optræder: den udgør ikke et selvstændigt kapitel, men er en del af denne større beretning, som den indleder og netop skal sandsynliggøre. Decius Mundus Affæren er således ikke et eksempel på, at historieskriveren Josefus skriver en detaljeret beretning om en ellers ukendt historisk begivenhed. Her er det snarere generalen Josefus, der med pennen i hånden går til kamp for sit folks identitet og værdighed.

DECIVS MUNDUS

Hvis man skulle have lyst til at læse fortællingen om Decius Mundus i sin helhed, kan den originale oldgræske tekst ledsaget af en dansk oversættelse ved Carsten Weber-Nielsen fra 1997 findes på det Teologiske Fakultets hjemmeside http://teol.ku.dk/bibliotek/tekster/graesk_latin/Josephus_Antiquitates_Judaicae_18_66-80/

JOSEFUS

Der findes en ganske omfattende litteratur om Josefus. Bidrag på dansk vedrørende hans rolle som historiker omfatter bl.a. Per Bilde, *Josefus som historikerskriver*, København, 1983, og Rasmus Nøjgaard, “Josefus som historiker. *Mod Apion's billede af jødedommen*”, i G. Hallbäck og J. Strange (red.), *Forum for Bibelsk Eksegese 10: Bibel og historieskrivning*, København, 1999, s. 128-139.

8 Moehring, op. cit., s. 300.

9 D. R. Edwards, ‘The Social, Religious, and Political Aspects of Costume in Josephus’, i J. L. Sebesta og L. Bonfante (red.), *The World of Roman Costume*, Madison/Wisconsin, 2001, s. 153.

Min sæd er dannet og jeg *har* fået vejret

Jørgen Podemann Sørensen

Frodighed, øer, kanaler, landbrug – og dertil, ifølge den ledsagende tekst, mad, drikke og sex. De ofte afbildede såkaldte *Jaru-marker* eller Hotep-landet i den ægyptiske dødebogs kapitel 110¹ har tilsyneladende alt til den tørstige mand og hans kone, og europæiske forskere har i dette dejlige landskab villet se et ægyptisk paradis, de saliges øer eller de elysiske marker. Men var det nu også en ægypters håb om et paradis eller elysium som opholdssted efter døden? Det må komme an på en nøjere undersøgelse, ikke mindst af Dødebogens kapitel 110.

Allerførst må vi nok gøre os klart, at paradis er to ting. I Det ny Testamente bruges det græske ord *Paradeisos*, og her forstår de fleste det vistnok som et sted, som man kan håbe at komme til efter døden. I Første Mosebog fortælles der om Edens have som de allerførste menneskers opholdssted. Men i den græske oversættelse af Det gamle Testamente blev også Eden til *Paradeisos*, og vi taler stadig om Adam og Eva i Paradis. Det første paradis er altings udgangspunkt, det andet er en slags slutmål, noget der ligger efter døden eller måske endda efter Dommedag. Med et par græske ord kunne man tale om det mytiske og det eskatologiske paradis. Man kan mene, at de to i virkeligheden er det samme, men det ændrer ikke på, at ordet bruges i begge betydninger.

Et eskatologisk paradis?

Når det nu drejer sig om Dødebogen, er det vel naturligt nok at søge det paradisiske landskab forklaret som et eskatologisk paradis. I hvert fald i det nittende og tyvende århundredes kristne Europa, hvor ægyptologien blev til og tog form, var det næsten uundgåeligt, at man kom til at tillægge de

gamle ægyptere en tro på et individuelt liv efter døden, med straffe og salighed og med opholdssteder i det hinsides, i himmel eller underverden, og det blev nærliggende at forstå dødelitteraturens ofte dunkle og gådefulde tekster og billeder som vidnesbyrd om ægyptiske hinsidesforestillinger. Det gælder også Dødebogens kap. 110 og det paradisiske landskab, der ledsager det.

Problemet er, at Dødebogen ikke blev skrevet for at sætte os i stand til at skrive bøger om ægyptiske hinsidesforestillinger. Dødebogen blev naturligvis forfattet og reproduceret og lagt i graven til gavn for den døde, derom tvivler vistnok ingen. Hvis den da handler om, hvordan man forestillede sig livet efter døden i det hinsides, må den døde på en eller anden måde have brugt den til sin orientering, altså søgt informationer og lærdom i den. Men den antagelse rejser mange problemer. Ikke mindst er mange dødebogstekster i første person, altså lagt i munden på den døde selv. I kap. 110 er det således den døde selv, der siger, at han sejler af sted, at han pløjer og høster, spiser og drikker og har sex i det paradisiske landskab. Orienterer han da sig selv om, hvad han foretager sig? Det giver ikke mening. En meget stor del af dødebogen er på denne måde holdt i første person, og den dodes navn er regelmæssigt anført som den, der udfører handlinger, fremsiger tekster og gennemgår forvandlinger. Så det går simpelthen ikke at opfatte Dødebogen som information.

Champollion, der som den første beskrev det vi nu kalder Dødebogen, betegnede den som et ritual, og det rammer i virkeligheden mere plet end senere ideer. Hvad Dødebogen gør, er typisk at indarbejde den døde i rituelle roller som den, der reciterer en solhymne eller en Osirishymne (kap. 15), den der bekæmper slangen Apophis, som truer solens gang over himmelen og gennem underverdenen (f.eks. kap. 100), den der er med i kampen mod Seth, som dræbte Osiris og ville tage kongedømmet fra den

1 Om billedet, jfr. i alm. J.S. Gesellensetter: *Das Sechet Iaru*. Diss. Würzburg 1997

Fig. 1. Illustration
til Dødebogens
kap. 110 fra
Anis papyrus.
British Museum
10470,35.

retmæssige arving Horus. De rituelle roller er kosmiske (som f.eks. bekæmpelsen af Apophis) eller mytiske (som f.eks. kamp mod Osiris' fjender). Og Dødebogen behøver ikke at holde sig til en festkalender eller overhovedet eksisterende ritualer fra tempelkult og dødekult. Den kan frit skabe nye rituelle roller ved at indskrive den døde i nye mytiske og kosmiske sammenhænge, lade ham identificere sig med guder eller hævde særlig fortrolighed med kosmiske og mytiske forhold.

Ved at indgå i alle disse rituelle roller bliver den døde urtid og skabende ligesom Det daglige Tempelrituals præst, der har rensset sig med urvand fra templets hellige sø og står foran gudens kultstatue og siger: "Jeg er kommet til dig; jeg er Thoth."² Derved bliver den døde også i stand til at skabe eller regenerere sig selv, eller, som det hedder på

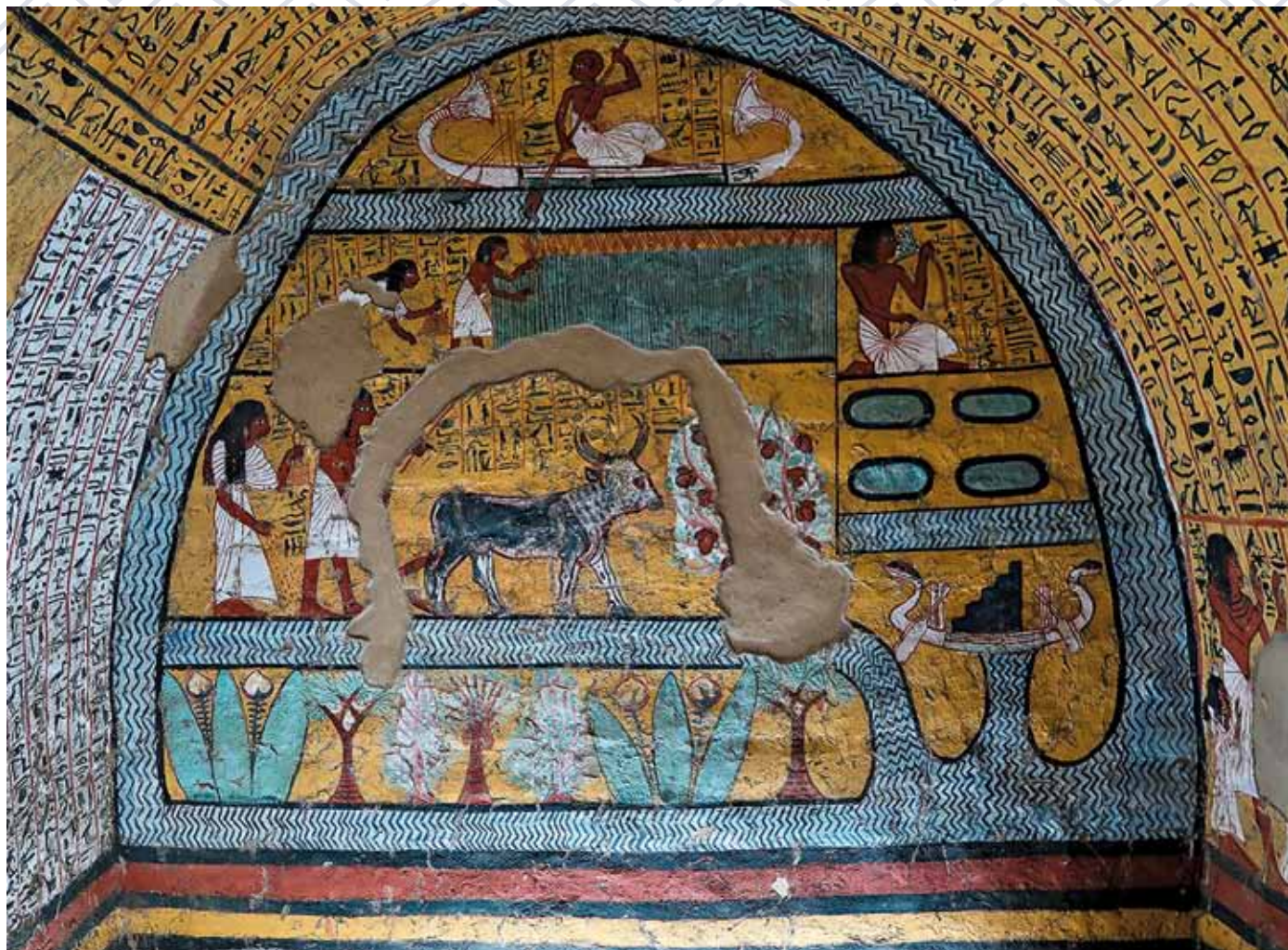
ægyptisk, den døde bliver *akh*, en der er lige ved at blive til, ligesom solen, når den er i *akhet*, horisonten.³ De tekster, som ægyptere fik med i deres grave, f.eks. Dødebogen, kaldes netop også *sakhu*, "tekster der gør *akh*." Et af de vigtigste midler til at gøre den døde *akh* var netop de rituelle roller, der ligesom gav den døde en position ved altings begyndelse, midt i urtiden og skabelsen. Måske skulle vi da hellere prøve at forstå det paradisiske landskab i Dødebogens kap. 110 som et mytisk paradis, et sted for altings begyndelse.

Det mytiske paradis

I billedet af det paradisiske landskab er der faktisk allerede noget, der peger i denne retning: først og fremmest mængden af vand og de små øer eller holme. Vi ved, at ægypterne tidligt forestillede sig

2 J. Podemann Sørensen: *Det gamle Ægyptens religiøse litteratur*. Højbjerg 2013, s. 155

3 Om *akh*, jfr. Gertie Englund: *Människans möjligheter*. Stockholm 2007, s. 143-190

verdens tilblivelse i analogi med det, der skete hvert år, når oversvømmelsen sluttede og landet gradvis kom frem, først som små øer, måske bevokset med siv og rør, sidenhen som marker, man kunne dyrke. Tager vi den rigeligere overlevering i Ptolemæertidens og Romertidens store templer til hjælp, er der flere kosmogoniske tekster (dvs. tekster, der handler om tilblivelsen af kosmos), der mere sammenhængende skildrer en sådan tidlig verden, præget af vand og opdukkende land. Særlig interessant er en tekst i det store Horustempel i Edfu,⁴ der skildrer, hvordan vandet synker og land kommer til syne og navngives. Her tales om kampens og stridens vande, og man forstår, at der hentydes til kampene mellem Horus og Seth, som nu er slut; men efter denne

4 Jfr. Ragnhild Finnestad: *Image of the World and Symbol of the Creator*. Wiesbaden 1985, s. 25-41

korte hentydning tales der om *Hotep-vand*, og det må vistnok være det samme vand, der lidt senere kaldes "stabiliseret vand". Ordet *hotep* kan jo betyde fred, og det kan også betegne en guds nådige, stabile og opretholdende tilstand. Den tolkning passer godt ind i en situation, hvor striden (og oversvømmelsen) er slut, og skabelse og produktiv virksomhed er begyndt. Lad os prøve at forfølge den tanke i Dødebogens kap. 110.

Få har beskæftiget sig mere indgående med selve kapitlets tekst.⁵ Den er sprogligt vanskelig, og den er også vanskelig at forene med den ide om et eskatologisk paradys, som de fleste gerne vil knytte til illustrationen. Efter en række overskrifter, næsten

5 En god oversættelse er E. Hornung: *Das Totenbuch der Ägypter*, Zürich 1997, s. 210-218. I det flg. henviser H til linjerne i denne oversættelse af kap. 110.

Fig. 2. Hotep-landet fra Dødebogens kap. 110. Maleri i Amonnakhts grav i Deir el-Medineh (TT 218). Foto Mutnedjmet, www.flickr.com

en indholdsfortegnelse, begynder selve den rituelle tekst med at tildele den døde en rolle i kampen mod Seth og muligvis også Apophis. Det kender vi fra mange andre Dødebogstekster. Men ligesom i teksten fra Edfu er striden nok tilendebragt, for i det følgende (H 8-26) taler den døde om sig selv i en situation, hvor han ror “i denne store båd på Hoteps vand.” I billedets øverste register sejler den døde faktisk af sted i en papyrusbåd, så billede og tekst indskrifter rituelt den døde i denne særlige situation “på Hoteps vand.” Hotep er her en gud, som betegner eller hersker over *sekhet Hotep*, der normalt oversættes som “Offermarken” og er betegnelsen for det paradisiske landskab, som billedet og kap. 110 skildrer. “*Jaru*-marken” eller “rør-marken” opfattes i reglen som betegnelser for det samme landskab, og begge betegnelser bruges i kap. 110.

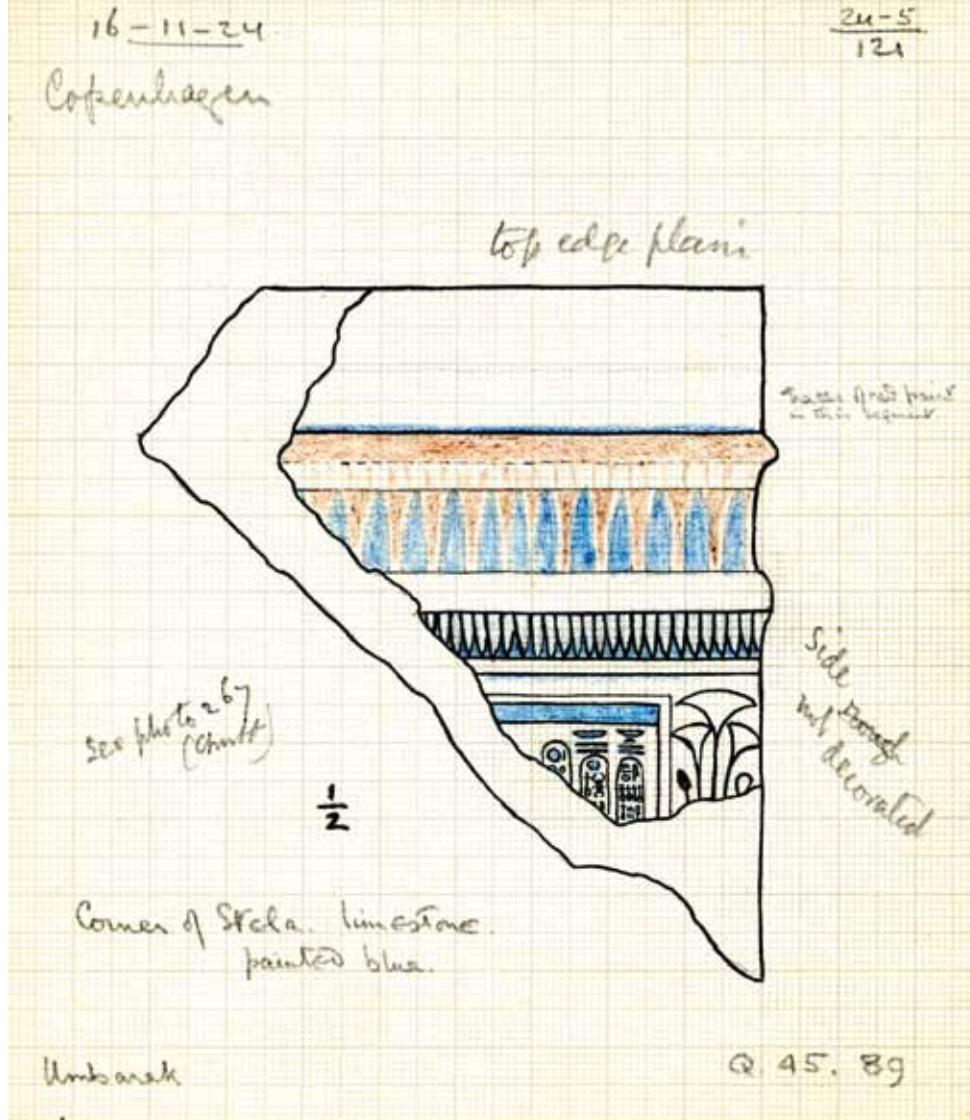
Guden Hotep har ikke sin egen leksikonartikel. Han forekommer stort set kun i netop denne sammenhæng, og her fremgår det, at han er en gud, der dæmper strid og udligner modsætninger. Måske betegner både han og hans vandgennemstrømmede landskab ligesom *Hotep-vandet* i den kosmogoniske tekst fra Edfu netop den tilstand, der afløser strid og voldsomheder og gør skabelse og produktion mulig. Den dødes rituelle rolle er nu at ro af sted og nå Hoteps steder, ja han hævder ligefrem, at han *er* Hotep.

De følgende afsnit (H 27-95) hævder gang på gang den dødes rituelle kompetence: han har magt og kundskab, hans mund er stærk, han er *akh* og har magt i kraft af sin *hike*, et ord der oftest oversættes som “magi”. Flere gange identificerer han sig også med guden Hotep. Men jævnsides med disse gentagne hævdelser af rituel kompetence skildrer den døde også, hvordan han ror i Hotep-landets vande og når til alle dets steder, og det er i denne sammenhæng, at han hele to gange hævder, at han spiser, drikker, pløjer, høster og har sex i dette Hotep-land. Det er denne insisteren på aktiviteter, der måske nok for en europæisk ægyptolog kan se ud

som en ægypters livsdrøm, der sammen med et billede af frodighed er hovedargumentet for et eskatologisk paradys. Men det er syv linjer ud af kapitlets 156, og vi ville forstå dem i bedre overensstemmelse med resten af den ægyptiske dødelitteratur, hvis vi holdt os til, at ligesom den døde rituelt kan indskrive sig i den mytiske kamp mod Seth eller den kosmiske kamp mod Apophis, sådan kan den døde også rituelt indskrive sig i naturens, landbrugets og børneavlens⁶ evige rytmer. Det sker her tilmed i et mytisk landskab. Det der insisteres på, er at den døde er en medarbejder i den produktion, der tog sin begyndelse i den mytiske urtid, da landet lidt efter lidt rejste sig af Hotep-vandet og efterhånden kunne dyrkes og bebos.

At det netop drejer sig om rituelle roller, understreges i det sidste store afsnit (H 96-156), der har overskriften “At være i Hotep-landet”. Her annoncerer den døde på alle Hoteps steder “jeg er kommet”, altså netop den formulering, som i tempelritualet betegner det rituelle her og nu, hvor præsten (på kongens vegne) møder guden. Tilsvarende hilser den døde de enkelte steder og tiltaler dem i 2. person. Ret tidligt på turen rundt i Hotep-land kommer den sætning (H 103), der måske især viser, hvad paradisisk fornyelse og liv efter døden egentlig var for ejeren af en dødebog: “Min sæd er dannet, og jeg *har* fået vejret!” Hotep-land er ikke en individualistisk wellness-anstalt eller en evig bondegårdsferie – men indskrivelsen i det mytologiske landskab og dets rituelle roller skal sikre den dødes bidrag til sin slægts fortsatte liv. Det paradisiske landskab er ikke et luksuriøst frelsesmaal, men et mytisk og rituelt middel til sikring af den livsfond, som de afdøde forfædre i deres grave udgør, og som senere slægter skal nyde godt af.

6 Den afdøde tænkes så at sige at agere seksuelt i.f.t. de levendes verden – Grundig analyse i Rune Nyord: *Breathing Flesh*, Kbh. 2009, s.419-480

"Nye" Amarnafund på Glyptoteket

Tine Bagh

Glyptotekets samling af Amarnakunst er nok bedst kendt for et fint prinsessehoved af kvartsit (ÆIN 1663) og to *talatat*-relief-fragmenter af kalksten med dronning Kia (ÆIN 1776, 1797). En del af samlingen består desuden af interessante relief-, skulptur- og arkitekturfragmenter fra Egypt Exploration Societys (EES) udgravninger af Amarna i 1920'erne og 30'erne. Amarnasamlingen er senest publiceret af Mogens Jørgensen,¹ men siden da er yderligere brikker til Amarnapusspillet dukket op fra Glyptotekets gemmer.

1 Kataloget *Ægypten II* fra 1998 omhandlende Ny Rige suppleret med *Ægyptisk Kunst fra Amarnaperioden* fra 2005.

Da Amarnatiden har Lise Manniches særlige interesse, er det en stor glæde her at kunne præsentere tre "nye" fragmenter, som ikke tidligere er publicerede.² De fremgår heller ikke entydigt af Glyptotekets inventarbog over alle museets ægyptiske genstande, men de kan alle tre føres tilbage til EES' udgravninger i Amarna og dermed også til deres oprindelige fundsteder: et hjørne af en stela, to sammenhørende fragmenter af et relief og et lille stykke af et vægmaleri.

2 Det er planen på et senere tidspunkt at publicere alle Amarnafundene fra EES på Glyptoteket med deres fundomstændigheder i tidsskriftet *Journal of Egyptian Archaeology*.

Fig. 1 Objektkort med stelahjørne fra Amarna på Glyptoteket. Tegningen viser flere farver (blå og rød) end det er muligt at se i dag. Med tilladelse fra the Egypt Exploration Society.

Fig. 2 Stelehjørne fra Hus Q.89 i Amarna på Glyptoteket, bemalet kalksten, H 16,8cm; B 17cm; D 6,3cm. Foto Ole Haupt.

Besøg hos EES og en opdagelse

Da jeg første gang besøgte London i forbindelse med Petrie-projektet i 2009, så jeg også på arkivmateriale hos EES vedr. deres udgravninger i Amarna. De har bl.a. distributionslister over fordelingen af fund til forskellige museer og samlinger, og her optræder både Glyptoteket og det mere neutrale *Copenhagen*. Betegnelsen *Copenhagen* henviser til fund, der dels kom til Glyptoteket og dels til Nationalmuseet, og det er ikke i alle tilfælde muligt at henvise samtlige genstande til nutidige museumsnumre på de to museer. I listen *Tell el-Amarna, 1924-1925. List of objects sent to Copenhagen* nævnes bl.a. "Corner of finely cut stela". Fundene fra Amarna blev registreret på såkaldte objektkort, og der findes et fra 1924 med en fin og detaljeret tegning af dette hjørne af en stela [Fig. 1] samt et s/h fotografi. Jeg kendte ikke et sådant fragment på hverken Glyptoteket eller Nationalmuseet, og i

2009 var jeg af den overbevisning, at der måtte være tale om en fejl.

I 2015 blev jeg igen mindet om det lille stelefragment, da jeg var inviteret til at holde et foredrag hos EES om Amarnasamlingerne på Glyptoteket og Nationalmuseet. Carl Graves, der nu er *Deputy Director* og *Development Manager* hos EES, havde i den anledning netop fundet arkivmaterialet med tegningen af stelahjørnet frem. Vi aftalte, at jeg nu måtte prøve at starte en nærmere eftersøgning, når jeg kom hjem. Jeg viste således tegningen til Mogens Jørgensen, og stor var min overraskelse og glæde, da han et par dage efter kom med det omtalte hjørne [Fig. 2], som han havde lokaliseret nede i museets kælder.

Stele med familiescene

Stelefragmentet er af kalksten og det øverste højre hjørne af en stela, der var udhugget som et lille

kapel med en hulkel med rundstav øverst. Over hulkelen afsluttes stelen øverst af et fladt stykke, hvor der ifølge objektkortet var spor af rød farve. Under rundstaven er der et bånd med indridsede, hængende blade med blå farve, sandsynligvis lotuskronblade. Hulkelen blev i sin tid tegnet på objektkortet med rester af røde og blå "takker", men de er ikke synlige nu. En ægyptisk hulkel er normalt dekoreret med lodrette bånd (se f.eks. den velbevarede Cairo-stele, [Fig. 3]), der kan have afrundede toppe. Den bevarede del af den højre ramme om stelen har tre papyrusplanter og to knopper, som indikerer, at begge siderammer må have haft plante-dekoration, som det også kendes fra en stela fra Amarna med Amenhotep III og Teje (British Museum EA57399) [Fig. 4]. Sidstnævnte stela har en række med kobraer med solskiver øverst over hulkelen, hvor Glyptotekets fragment er glat. En anden parallel findes på Petrie Museet i London med et tilhørende fragment på Cairo Museum, hvor der er lignende blomster-opsatser på siderne med to fisk tilføjet som en del af dekorationen.³ Cairostelen og

Fig. 3 Stele med Amarna-familien under Atens livgivende stråler, den bedst bevarede og mest komplette hus-stele fra Amarna. Cairo Museum JE 44865. Foto Jürgen Liepe.

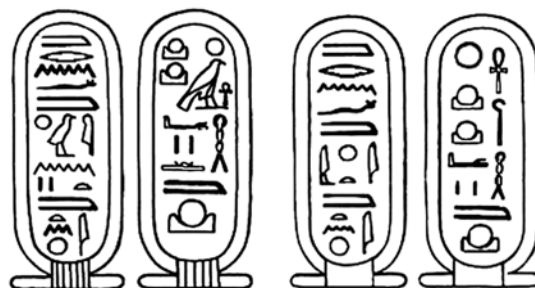
Fig. 4 Stele med Amenhotep III og dronning Teje fra Amarna. Der er to kartoucher med *Neb-Maat-Ra*, da Amenhotep naturligvis ikke kan anvendes. British Museum EA 57399.

andre Amarnasteler med rammer har indskrifter på rammerne.

Selve hovedmotivet på stelen er i et lavere niveau, og der er ingen figurer bevaret. Øverst ses himlen, som den fremstilles med en tap i hver ende, der dog ikke er så tydelig på denne stela. Den er blå ligesom hieroglyfferne i de tre kartoucher under himlen. Den længste kartouche til venstre er den første af Atens to kartoucher. Den eneste tydelige hieroglyf er en solskive øverst med lidt plads ved siden af, hvilket viser, at det må være den sene version af Atens navn, *Ankh Ra* [*heqa-akhty hay-m-akhet*], *Leve Ra*, [*herskeren over de to horisonter, der står op i hori-*

Fig. 5 De to versioner af Atens navn før (tv) og efter (th) Akhenatens 9. regeringsår. Den øverste del af kartouchen længst til højre ses på stelefragmentet på Glyptoteket Fig. 1-2. Fra www.touregypt.net/featurestories/aten.htm

3 H.M. Stewart, *Egyptian stelae, reliefs and paintings from the Petrie collection: part 1. The New Kingdom*. London 1976, 22, pls. 12 & 52.2. Denne stela er også interessant i forbindelse med diskussionen om Smenkhare/Nefertiti.

sonten], anvendt efter Akhenatens 9. regeringsår [Fig. 5]. Over den midterste kartouche står titulaturen, *neb-taui* “herre over de to lande” og *Nefer-Kherperu-Ra* [*ua-n-Ra*], Akhenatens tronnavn/prænomen. Som regel skrives både hans navn/nomen, Akhenaten, og prænomenet, som det f.eks. ses på Cairostelen (Fig. 3). Der kan her have været tale om pladshensyn, og det er også muligt, at begge kartoucher kan have stået et andet sted på stelen. Kartouchen længst til højre er Nefertitis *Neferu-Aten Neferti[ti]* med titulaturen *nebt-taui* “herskerinde over de to lande”, som er den feminine pendant til Akhenatens titulatur her. Der er ingen tvivl om, at motivet har været en familiescene under Atens stråler i stil med den på Cairostelen.

Da *Deutsche Orient-Gesellschaft* gravede i Amarna 1911-14 lavede de grundplaner over byen opdelt i 200x200m kvadrater. De udgravede bygninger fik fortløbende numre efter det kvadrat, de lå i, og EES fortsatte dette system. Glyptotekets stelefragment blev fundet i 1924 i huset Q45.89 i den nordlige del af det, som kaldes *Main City*. Der findes desværre ikke en detaljeret plan af Q45.89, men det var et blandt en gruppe af mindre huse Q45.78-117.⁴ Det kan formodes, at stelen oprindeligt var opstillet i det centrale rum, eller et siderum til dette, i en af de større villaer i nærheden.

Relief med Akhenaten fra det Store Atentempel

Da Mogens Jørgensen kom med stelefragmentet, havde han også et andet interessant og lidt mystisk

Fig. 6 Relief med del af plisseret klæde fra det Store Atentempel i Amarna, bemalet kalksten. De to vandrette, smalle bånd kan ikke umiddelbart forklares. Foto Ole Haupt.

Fig. 7 Foto af det “komplette” relieffragment fra EES’ arkiv, H 23cm; B 53cm; D 6,3/3,5-5cm. Relieffet på Glyptoteket er nu i to dele. Med tilladelse fra the Egypt Exploration Society.

kalkstensfragment med. Det var en plade med et relief af noget, der mest lignede en del af fint, plisseret klæde, og det tydede på, at det også kunne stamme fra Amarna [Fig. 6]. I det ægyptiske magasin med de større genstande stod en gammel trækasse med diverse stenfragmenter. Heri lå bl.a. fødderne til det store granitnaos fra Amenemhat IIIs såkaldte Labyrint i Hawara med to konger. Da fødderne skulle renses i forbindelse med rensningen af naos’et, opdagede jeg, at der i kassen også lå en kalkstensplade med relief, der havde visse lighedspunkter med det først omtalte fragment. Glyptotekets konservator, Rebecca Hast, fik begge fragmenter ned på sit værksted for at rense dem. Der lå de således på et bord, da jeg kort tid efter modtog en e-mail fra Martha Hill fra Metropolitan Museum, New York. Hun spurgte, om vi havde et relieffragment fra hovedkapellet i det Store Atentempel i Amarna, fordi der i EES’ arkiv stod, at det befandt sig i København. Hun havde vedhæftet et s/h-billede fra arkivet [Fig. 7], og jeg kunne straks se, at det var de to omtalte fragmenter men i deres oprindelige form, hvor de hørte sammen. Og så var det weekend!

Mandag morgen skyndte jeg mig ned til Rebecca og lagde de to stykker sammen. De passede perfekt, men det højre stykke (Fig. 6) er i et lavere niveau, så man kunne ikke med det samme se, at de hører sammen. Den venstre del er højere, da det gengiver Akhenatens ben ved knæet, hvor der hænger et smalt “forklæde” med en række kobraer med solskiver nederst. Det er hakket i stykker, men det er stadig muligt at se motivet, som er en del af en type kongelig klædedragt, der bliver mere almindelig i Ramessidetiden. Den bedste parallel er et relief fra Horemhebs grav i Sakkara med Tutankhamon og

4 B.J. Kemp & S. Garfi, *A Survey of the Ancient City of El-Amarna*, London, EES 1993, Sheet 6. På s. 30-31 forklares det, hvordan de oprindelige plantegninger desværre er forsvundet.

Ankhesenamon [Fig. 8], men motivet ses også på flere fremstillinger af Tutankhamon på det lille gyldne skrin fra hans grav. Den højre og lavere del er det fine, gennemsigtige, plisserede klæde, der blafre i vinden med nogle bånd. Relieffet må være knækket på vej til Glyptoteket, eller kort tid efter dets ankomst; de to fragmenter kom fra hinanden, og ingen har tilsyneladende siden fundet dem interessante. Kun den ene del er muligvis på et tidspunkt blevet inventariseret. Tegningen på EES' objektkort viser relieffet vendt på hovedet⁵, så der kunne man tilsyneladende heller ikke umiddelbart tyde motivet.

I EES' arkiver er der også billeder af nogle få andre fragmenter fra det Store Atentempel, bl.a. to, der ser ud til at forestille "dele" af Nefertiti. Det er ikke overraskende, at der i templet kan have været motiver med kongeparret i færd med at ofre til Aten, men det var en overraskelse, at Glyptoteket havde et af de konkrete beviser på dette.

5 Alle objektkort og fotos i EES' arkiver er scannet og kan findes her: www.flickr.com/photos/egyptexplorationsociety/albums

Fig. 8 Del af væg fra Horemhebs grav i Sakkara med Tutankhamon og Ankhesenamon. Gengivet med tilladelse fra the National Museum of Antiquities in Leiden, Holland. Foto TB.

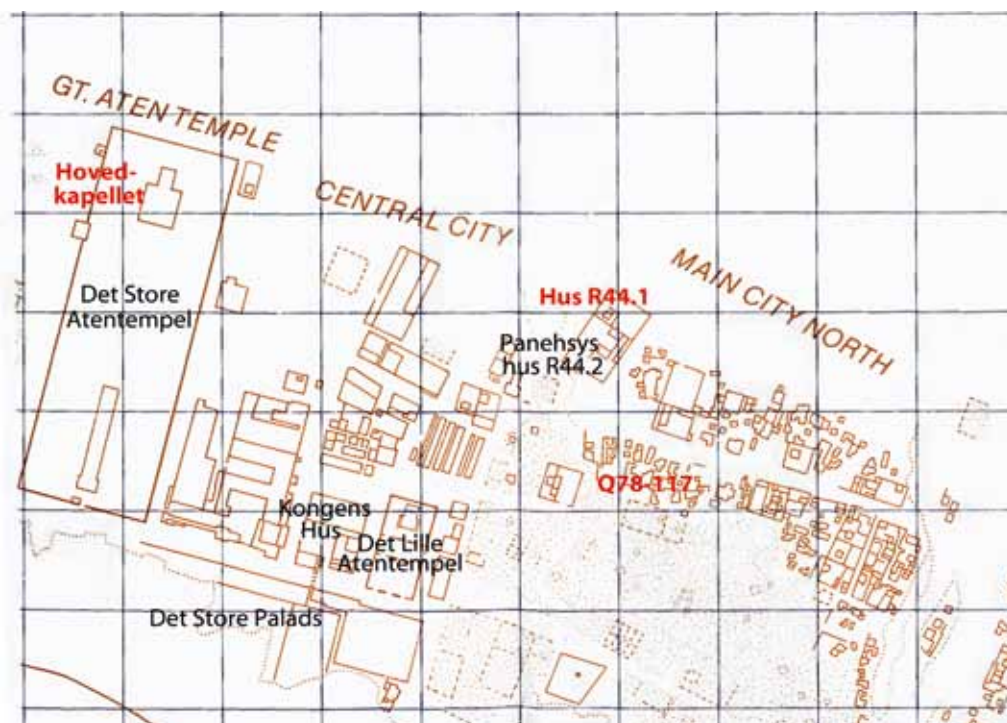
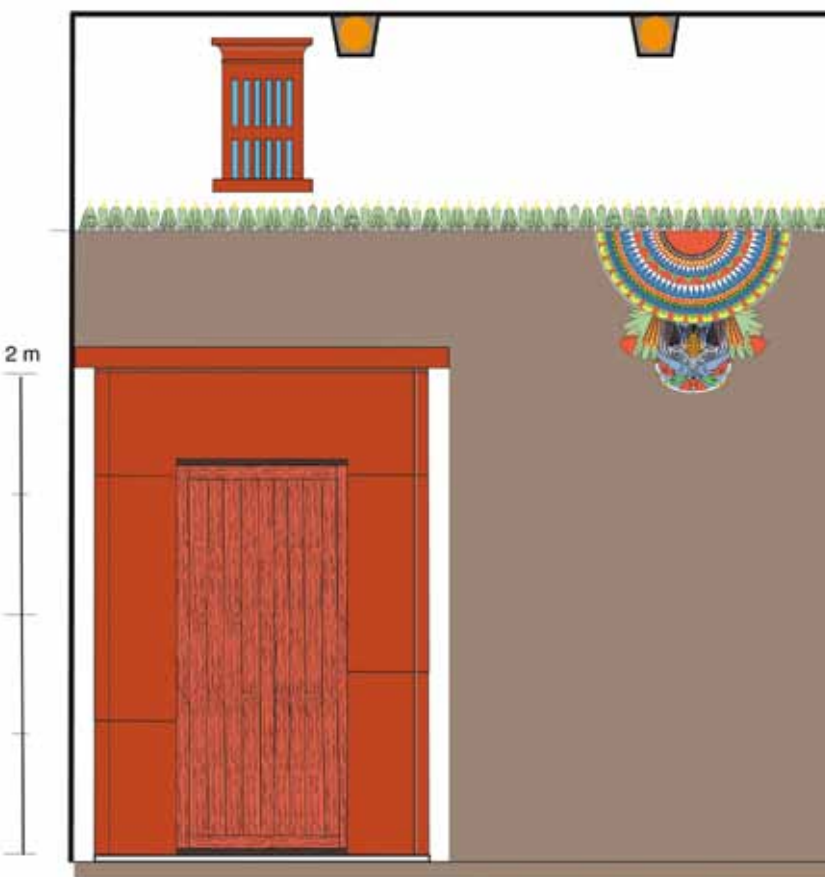

Fig. 9 Amarna, oversigtsplan over den Centrale bydel og Main City North med de i teksten nævnte lokaliteter. Fra B.J. Kemp & S. Garfi, *A Survey of the Ancient City of El-Amarna*, London, EES 1993, Sheet 1.

Fig. 10 Lille vægmaleri, ler og stuk, fra Hus R44.1 i Amarna.
Foto TB.

Fig. 11 Rekonstruktion af væg med lignende større maleri med blomsterkransdekoration. Fra B.J. Kemp, *The City of Akhenaten and Nefertiti. Amarna and its People*, London 2012, pl. XXVII.

Vægmaleri fra et hus i Amarna

Glyptoteket har to ægyptiske magasinrum, det nævnte med de større genstande og et andet med metalkske til de mindre genstande. På den øverste hylde i et af skabene lå der en lille flad gipsplade, hvor jeg kun kunne se siden, der er ca. 2 cm høj. En dag tog jeg pladen ud for at se nærmere på den, og det viste sig at være et lille vægfragment af ler med bemalet puds, som var monteret i gips. På bagsiden stod skrevet følgende med en blå pen: "From Central Hall, House R 44.1", og med blyant og en anden skrift var tilføjet "Amarna 1924". Den første blå indskrift var sandsynligvis skrevet af udgraverne i Amarna, og det med blyant var muligvis først kommet til, da fragmentet ankom til Glyptoteket. Det var således endnu et fund fra EES' udgravninger i Amarna, som tilsyneladende aldrig var blevet inventariseret og publiceret. Inventarnummeret ÆIN 1614 er indført som "forskellige farveprøver" fra Amarna 1922, og da det ikke lader til, at der nu findes nogle sådanne på Glyptoteket, ser det ud til, at Mogens Jørgensen på et tidspunkt har identificeret vægfragmentet som ÆIN 1614. Det kan dog ikke stemme, da det bestemt ikke er "farveprøver", og udgravningsåret heller ikke stemmer.

Motivet er en blomsterkrans med et rødt indre med halvcirkelformede krans af grønne, røde og blå blomster og kronblade [Fig. 10]. De blå, lange kronblade er fra lotusblomster, de røde kan være valmuer, som findes i forskellige variationer, og der er muligvis også grønne/blå stiliserede kornblomster. Vægfragmentet stammer som nævnt fra den centrale hal i huset R44.1, som var et mindre hus bygget op til muren omkring Ypperstepræsten Panehsys byvilla R44.2 [Fig. 9]. Større lignende blomsterkrans er også fundet som vægdekoration i R44.2 og i andre større huse, hvor de var de centrale dekorationsmotiver øverst på væggene [Fig. 11]. Navnet på ejeren i R44.1 kendes ikke, men en indskrift afslørede, at han var Athens steward, og man kan formode, at han havde en del at gøre med Panehsy. I H. Frankforts publikation om vægmalerier fra Amarna, nævnes en lille blomsterkrans som den eneste dekoration fra den centrale hal i R. 44.1,⁶ men den findes ikke registreret på et objekt-kort eller fotograferet i EES' arkiver. Det er således godt nu at vide, at selve vægfragmentet befinder sig på Glyptoteket ligesom stelhjørnet og relieffet.

6 H. Frankfort (red.), *The Mural Paintings of El 'Amarneh*, London, EES 1929, 44.

Et nyt tempelarkiv fra Det Nye Rige

**Fredrik
Norland Hagen**

De store templer fra Det Nye Rige dominerer det arkæologiske landskab i Luxor, og de omtales i stort set alle bøger om ægyptisk historie på grund af det enorme materiale, de repræsenterer, hvad enten det gælder materiel kultur, tekster, eller ikonografi. Lise Manniche har besøgt disse templer utallige gange, og kender dem bedre end de fleste, og det er derfor en stor glæde at kunne bidrage til dette nummer af *Papyrus* med en ny brik til det puslespil, som templerne repræsenterer.

Gravtemplet tilhørende Thutmose III ligger på Nilens vestbred [Fig. 1], lidt nord for Ramesseum, og har været udgravet i flere omgange. Første gang var i 1888-9, under Georges Daressy, og siden har både Arthur Weigall og Herbert Ricke arbejdet der i henholdsvis 1905 og 1934-38. Templet har derfor været kendt længe, men har ikke haft en fremtrædende plads i bevidstheden hos hverken ægyptologer eller turister – muligvis på grund af dets forholdsvis ringe bevaringstilstand. I oldtiden var templet naturligvis en central institution i det religiøse landskab i Theben, og det var for eksempel her Thutmose III holdt en af sine sejrsfester efter sine erobringer i Levanten i år 22 af sin regeringstid.

Siden 2008 har templet (*Henkhet-ankh* på ægyptisk) været under udgravning af et spansk-ægyptisk

hold, ledet af Myriam Alvarez-Seco. Udgravningerne har fokuseret dels på selve templet, dels på de omkringliggende områder uden for murene.

Thutmose IIIs gravtempel

Arkitektonisk udnytter templet den naturlige stigning i landskabet på en sådan måde, at det ligger på tre forskellige plateauer (med en højdeforskel på ca. 7-8 meter), en konstruktion som naturlig nok fører tankerne hen på Hatshepsuts berømte tempel lige i nærheden. Pylonerne er ikke særlig velbevarede, men i størrelse, layout og æstetik har det været et imponerende bygningsværk: indgangspartiet inkluderer blandt andet otte huller til træer, gravet ned til grundvandet i op til 9 meters dybde, og her blev der for nylig fundet rødder af persea-træer. Udgravningerne af tempelområdet har resulteret i mange nye opdagelser, som ikke kan drøftes her, men blandt de mest betydningsfulde kan nævnes et bygningskompleks (i det øvre hjørne til højre på kortet) [Fig. 2] dateret til Ramesses II. Dette kaster lys over en af templets senere faser, og rummer blandt andet huset til templets ypperstepræst i perioden, Khonsu søn af Neferhotep (også kendt som ejeren af den Thebanske grav nr. 31).

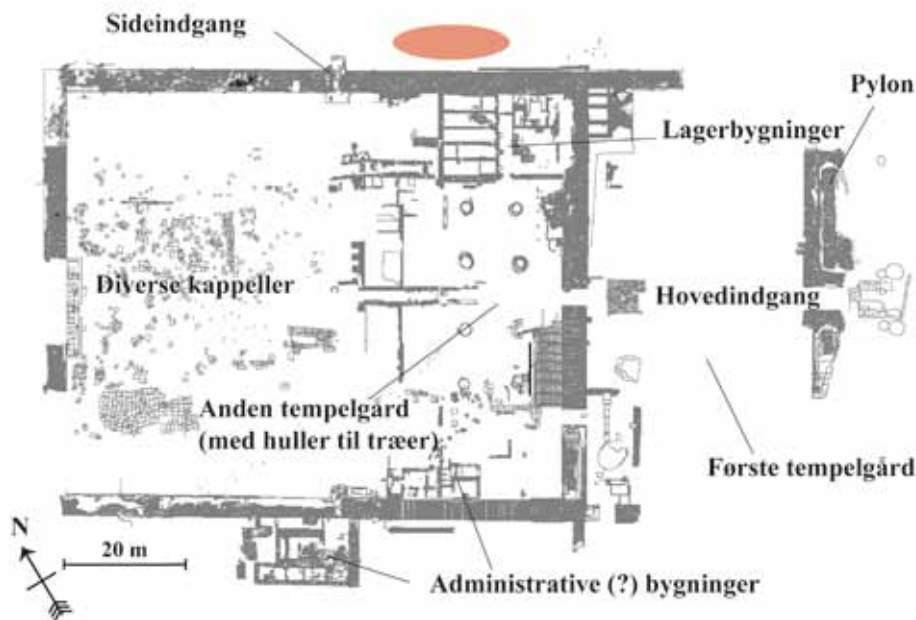

Fig. 1 Et overblik fra templets sydlige mur. Den nordlige sideudgang gennem muren kan anes – se cirklen på billedet. Til højre for denne udgang var affaldsdyngen hvor papyrusarkivet blev fundet. Foto FNH.

Fig. 2 Kort over Thutmose III's gravtempel ved Theben. Papyrusarkivet som omtales blev fundet i en affaldsdyng øst for den nordlige sideindgang (markeret med rødt på kortet). Illustration FNH.

Områderne udenfor murene har aldrig tidligere været udgravet, og her er der nu gjort flere interessante fund. I den nordlige del af muren opdagede man en sideindgang, som førte ud til templets affaldsdyng, hvor man har fundet både ostraka og papyrusfragmenter med hieratiske tekster. Under tegnede begyndte at arbejde med dette materiale i 2016, og de foreløbige resultater viser, at de fleste af teksterne stammer fra templets administrative arkiv.

Administrative tekster

Flertallet af papyrusfragmenterne stammer fra templets journal, et dokument hvor skriverne noterede, hvad der skete i templet. Denne type dokument er velkendt fra institutioner så som templer og paladser, men også fra private sammenhænge, hvor skrivere var ansvarlige for flere *ad-hoc* projekter, som for eksempel bygning af grave. Templets journal er struktureret kronologisk med dateringslinjer i rødt blæk, fulgt af diverse noter om dagens hændelser. Mange af disse fragmenter har lister over leverancer af offergaver til templet, ofte i forbindelse med fester, og med oplysninger om hvem der er leverandør og hvor offergaverne stammer fra; det store Amun-Re tempel på østbredden (Karnak) nævnes ofte som oprindelsessted for leverancerne.

Journalen nævner også de forskellige fester, som fejres i templet på de respektive datoer, og her møder vi en blanding af betydningsfulde nationale og mere lokale fester, der ikke er attesterede andre steder i Ægypten. Thutmose III's kroningsfest nævnes flere gange, og den blev fejret i hans tempel i

Theben på første måned af Shomu, tredje dag, dvs. en dag tidligere end i Deltaet, hvor en stele fra Buto med en liste over fester og offergaver inkluderer en "Kroningsfest for kong Menkheperre" på fjerde dag i samme måned. Sidstnævnte liste er, sammen med de mange monumentale offerlister – det vil sige offerlister indskrevet på et tempels mure – fra Thutmose III's tid, en vigtig kilde i arbejdet med papyrusarkivet, da de for første gang gør det muligt at analysere de officielle (og derfor muligvis ideelle) indskrifter i lys af administrative dokumenter, der jo vidner om reel praksis.

Når det gælder selve offergaverne, er de lange lister fulde af de sædvanlige kategorier, som også kendes fra de monumentale offerlister: forskellige typer brød og kager, øl, vin, mælk, røgelse, blomster, salt, dadler og diverse frugter, fugle, korn og grønsager osv. Personen, som var ansvarlig for disse dokumenter, var sandsynligvis "skriveren af offeralteret", der nævnes i nogle af papyrusserne. Personalet i templet nævnes for øvrigt *en passant* ved flere tilfælde, men der er hidtil ikke fundet lister over personale af den type, der kendes fra tempelarkiverne i Abusir og Lahun. Det betyder ikke, at de ikke har eksisteret, og et ostrakon fra templet har faktisk en liste over *wab*-præster, fordelt på grupper (*phyler* i ægyptologisk jargon). Dette viser, at organisering af personale også blev håndteret af skriverne i templet, og at fraværet af sådanne dokumenter i papyrusmaterialet nok er en tilfældighed.

Arkivet er som sagt meget fragmentarisk, men dokumenterne kan i flere tilfælde sammenlignes med

Fig. 3 Et potteskår med *Amenemhats Lære*. Kopisten har blandt andet misforstået nogle af de Middel-ægyptiske negationer. Foto FNH.

materiale fra tempelarkiverne fra Det Gamle Rige (fra Abusir) og Det Mellemste Rige (fra Lahun), hvilket gør det mulig at sætte selv mindre stykker i et større perspektiv. Et eksempel herpå er en liste over tempeludstyr af ædle metaller, en type dokument der er bemærkelsesværdig i både Abusir og Lahun, og som man ved blev brugt til at kontrollere templets værdier med. At have en oversigt over værdifulde objekter var vigtig for templets administration, ikke mindst fordi flertallet af præsterne kun arbejdede i templet en måned ad gangen, hvorpå en ny gruppe (*phyle*) præster blev installeret. Med et sådant system var der naturligvis mange muligheder for uærlige individer til at udnytte situationen til egen gavn, og administrationen indførte derfor diverse kontrolprocesser for at forhindre dette.

Litterære tekster

Selv om det administrative materiale udgør størstedelen af papyrusfragmenterne og ostrakaene, så findes der også en del litterært materiale. Blandt ostrakaene findes et udvalg af tekster som formodentlig blev anvendt som undervisningsmateriale for lærlinge i templet: *Khetys Lære*, *Amenemhats Lære*, *Nilhymnen*, og *En Mands Lære for sin Søn*. [Fig. 3]

Udvalget af tekster svarer nogenlunde til det, som optræder på ostraka fra det 19. dynastis templer (f.eks. Ramesses II, og Merenptah), men fundet fra Thutmose III's tempel afspejler altså den litterære kanon i midten af det 18. dynasti, og kaster dermed et velkomment lys over en periode, der i den moderne forskning af ægyptisk litteratur er kommet til at stå lidt i skyggen af den bedre dokumenterede Ramessidetid. Den velkendte undervisningstekst

Kemit ('Kompendiet'), skrevet med en karakteristisk layout i kolonner og med en gammelmødig skrift som minder om hieratisk fra Det Gamle Rige, optræder også i flere kopier, interessant nok med alt fra ubehjælpelige nybegynder-håndskrifter til yderst kompetente og erfarne håndskrifter.

Ikke overraskende findes der også fragmenter af hymner og andre religiøse tekster og mindst én kopi af *Det Daglige Tempelritual*, skrevet i kolonner med kursiv-hieroglyffer. Sidstnævnte er specielt interessant, fordi de hidtil ældst kendte papyruskopier af denne tekst stammer fra det 22. dynasti, dvs. flere hundrede år senere. Ligesom det er tilfældet med det administrative materiale, er dette første gang, der er fundet kultiske tekster i et tempel fra det Nye Rige, og de kaster nyt lys over de ritualer, som blev udført til daglig af templets præster. Et godt eksempel herpå er et ritual mod Apophis, der er kendt fra en ritualhåndbog fra Ptolemæertiden (Papyrus Bremner-Rhind). Rituallet, som beskrives i den sene papyrus, inkluderer anvisning på at tage et stykke ubrugt papyrus, tegne en figur af Apophis på denne med rødt blæk, skrive hans navn på papyrussen, og dernæst brænde denne som en del af rituallet – alt imens man fremsiger diverse besværgelser. Det siger sig selv, at denne type rituel handling normalt ikke efterlader sig særlig mange arkæologiske spor, så det er usikkert, hvorvidt udførelsen af rituallet var almindelig praksis i ægyptiske templer, og i så tilfælde hvor langt tilbage i tid. Materialet fra templet inkluderer, utroligt nok, en håndfuld fragmenter af teksten til dette ritual, hvad der viser, at traditionen i hvert fald går tilbage til Thutmose III's tid, dvs. ca. 1000 år tidligere end den kendte ritualhåndbog. [Fig.4-5].

Fig. 4 og 5 Et papyrusfragment med en tegning af Apophis i slangeform, og med hans navn i hieratisk, brugt i et forbandelsesritual i templet. Nederst samme billede efter bearbejdelse i computerprogrammet DStretch for at fremhæve det røde blæk. Foto FNH.

Fremtidige perspektiver

Første skridt i et projekt som dette er naturligvis at publicere teksterne. Derefter vil det være nærliggende at tage fat på en bredere analyse og kontekstualisering af materialet. Arkivet fra Tuthmose III's tempel repræsenterer på mange måder et "missing link" i ægyptisk historie. Vi har tempelarkiver fra både Det Gamle Rige (Abusir) og Det Mellemste Rige (Lahun) – alle, pudsigt nok, fra kongelige gravtempler – og fra Græsk-Romersk tid (Tebtunis og Edfu), men dette nye arkiv er som sagt det første fra et tempel fra Det Nye Rige. Dokumenterne kan derfor bidrage til vores forståelse af oldtidens Ægypten på flere områder: man kan nu ikke bare studere, hvordan et tempel i denne periode rent faktisk har fungeret i praksis, men også begynde at sammenligne på tværs af historiske perioder og se på både forandring og kontinuitet i organisation, økonomi og rituel praksis.

Bibliografi

M. Seco Álvarez, 'The Henket-ankh Temple of Thutmosis III in Luxor West Bank: Five Years of Intervention', i A. Jiménez-Serrano og C. Pilgrim (eds.), *From the Delta to the Cataract* (Culture and History of the Ancient Near East 76), Brill, 2015, 240-253.

M. Seco Álvarez og J. Martínez Babón, 'A Ramesside Building in the Temple of Millions of Years of Thutmose III in Luxor', *Studien zur Alt-ägyptischen Kultur* 44 (2015), 383-391.

F. Hagen og D. Soliman, 'Archives in Egypt, 2500-1000 BCE', i A. Bausi, C. Brockmann, M. Friedrich, S. Kienitz (eds.), *Manuscripts and Archives: Comparative Views on Record-Keeping* (Studies in Manuscript Cultures 11), De Gruyter, 2018, 71-170.

Det indre og det ydre

Om oldægyptiske afbildningsbegreber

Rune Nyord

Et væsentligt træk ved vores hverdagsforståelse af billeder er, at de skal *forestille* noget, som oftest ved at *ligne* det, de forestiller. Som ikke mindst fødselaren har påvist i en række forskellige sammenhænge,¹ er ægyptiske afbildninger imidlertid ofte netop ikke optaget af en naturtro gengivelse, men benytter derimod stærkt idealiserende og symbolske virkemidler. Denne modsætning rejser to spørgsmål, nemlig om ægypterne også var optaget af, at billeder skulle "ligne", og i givet fald, hvad de så lagde i dette begreb. Det første spørgsmål kan besvares kort og positivt: En hyppig ægyptisk betegnelse for "afbildning" eller "statue" er ordet *tw* (se faktaboks), afledt af en rod, der gerne gengives med "at ligne", således at en afbildning ifølge denne betegnelse netop er "noget, som ligner". I lyset af

Fig. 1 Spidsen af Hatshepsuts væltede obelisk i Karnaktemplet, hvor Hatshepsut er afbildet knælende foran Amun. Foto Olaf Tausch.

Tw er den måde, hvorpå ægyptologer skriver det ord, der blandt andet indgår som første led i kongenavnet Tut-ankh-Amon. Som det fremgår af artiklen, gengives ordet sædvanligvis med "billede". Tutankhamon oversættes følgelig ofte med "Amons levende billede". Det er denne betydning af ordet, som artiklen problematiserer. Wy er en såkaldt forstærker, der kan oversættes med "sikke dog..." eller "hvor...".

1 Se f.eks. Lise Manniche, "The So-Called Scenes of Daily Life in the Private Tombs of the Eighteenth Dynasty: An Overview", i Strudwick og Taylor (red.), *The Theban Necropolis: Past, Present and Future* (London 2003), 42-45.

ægypternes brug af billeder kan vi derfor mistænke, at der må ligge noget lidt andet i begrebet “at ligne”, end vi måske umiddelbart ville forvente.

Et godt udgangspunkt for en forståelse af nuancerne i begrebet finder vi i indskriften på Hatshepsuts obelisk, der endnu står i Karnak-templet. Obeliskens var den ene af et par, som blev opstillet til ære for Amon og Thutmosis I, og indskriften fokuserer dels på den imponerende fremstillingsproces af de kolossale (næsten 30 meter høje) obelisker i ét stykke sten og forgyldt med enorme mængder bladguld, dels på det særlige forhold mellem Hatshepsut og Amon [Fig. 1], der motive-rede obeliskerne. I slutningen af indskriften på obeliskens base præsenterer Hatshepsut en række overvejelser om eftertidens syn på obeliskerne, og her siger hun:

“Ikke skal den, der hører dette, sige, at det, jeg har sagt, er pral; men i stedet sige: “Hvor det ligner (*twt-wy*) hende!”²

Modsætningen mellem pral og en faktisk overensstemmelse med virkeligheden er umiddelbart forståelig, men der er en detalje i passagen, der er overraskende. I stedet for det forventelige sammenfald mellem beskrivelsen og det, der faktisk er foregået, lægger passagen vægt på korrespondancen mellem beskrivelsen og personen – “Hvor det ligner *hende!*”.

Udtrykket *twt-wy*, “hvor det ligner!” var gammelt allerede i det 18. dynasti, og en flere hundrede år ældre forekomst af udtrykket kan hjælpe os til at forstå Hatshepsuts brug. I en kontekst, der desværre er beskadiget, siger den middelægyptiske visdomstekst *Sasobeks lære* således: “Hvor det ligner ham!” er det, man siger om den, som har handlet efter [sin] tilbøjelighed (*sekheru*).³ Her ser vi altså idéen om at “ligne” udtrykt som en direkte sammenhæng mellem et menneskes adfærd på den ene side og hans “tilbøjelighed” på den anden. Jeg har andetsteds i dette tidsskrift berørt begrebet *sekheru*, “tendens” eller “tilbøjelighed”, som et udtryk for det karakteristiske mønster, et væsen eller fænomen følger.⁴ I *Sasobeks lære* er det altså et menneskes adfærd, der “ligner” mennesket i netop det omfang, adfæren er i overensstemmelse

Fig. 2 Sesostris III's grænsestele fra Semna, hvor kongen formaner sine efterkommere til at handle “forbilledligt” og opretholde grænsen. Foto Magnus Manske.

med menneskets skjulte natur. En bedre oversættelse af *twt* i en sådan sammenhæng kunne altså være “karakteristisk” eller “typisk”.

I lyset af denne brug af udtrykket kan vi forstå Hatshepsuts indskrift på en lidt anden måde end en blot og bar hævde af fremstillingens sandfærdighed. Med brugen af udtrykket *twt-wy* lægger Hatshepsut ikke så meget vægt på, at den tekniske beskrivelse af forarbejdningen af obeliskerne er korrekt, som på at særligt fremstillingen af hendes forhold til Amun er i overensstemmelse med hendes “natur”; i den tekst, der følger den citerede passage, er det da også netop dette forhold, der er i fokus.

Disse eksempler peger altså i den retning, at den lighed, *twt* betegner, ikke er mellem en tekstlig eller billedlig fremstilling og en objektiv virkelighed, men snarere går på en overensstemmelse med en mere skjult karakter eller tilbøjelighed. Dette bekræftes af en anden brug af ordet, hvor det får en betydning, der nærmest kan gengives som “forbilledlig”. Således bekendtgør Sesostris III på sin grænsestele [Fig. 2] ved Semna i Nubien i en berømt passage:

2 Urk. IV, 368, 3-5.

3 *pRamesseum* I B1, 10.

4 Nyord, “‘Mennesket’ bag mennesket: Det oldægyptiske ka-begreb”, *Papyrus* 35/1 (2015), 34f.

Fig. 3 Afbildninger af gravejere fra en given periode adskiller sig sjældent stærkt fra hinanden i udseende. Dedus stele fra hans grav i Asasif. Mellemste Rige (sent 11. eller tidligt 12. dynasti). Metropolitan Museum of Art 16.10.333. Foto Metropolitan Museum of Art.

“Hvad angår enhver af mine sønner, der fastholder denne grænse, som min majestæt har etableret, så er han (virkelig) min søn: han er født til min majestæt. Forbilledlig (*twt*) er en søn, der beskytter sin far, og som fastholder sin stamfaders grænse. Hvad derimod angår den, som opgiver den, og som ikke vil kæmpe for den, så er han ikke min søn: det er ikke til mig, han er født.”⁵

I denne anvendelse er der ikke udtrykkeligt noget, sønnen “ligner”. I stedet kommer sønnen selv til at spille rollen som begge de to led i sammenligningen: Han er på en gang det ideal, man kunne sammenligne med, og dets virkeliggørelse. Det er altså igen betydningen som “karakteristisk”, der er central, således at ordet bruges til at betegne et eksemplarisk medlem af en kategori, i den citerede passage en eksemplarisk søn.

De fleste sådanne passager handler ikke overraskende om positive forbilleder. Ordet er dog ikke i sig selv rosende, men helt afhængigt af den kategori,

noget siges at være typisk for. Således argumenterer titelpersonen i *Den veltalende bonde* for, at berigelseskriminalitet i en vis forstand er forventeligt af den, som intet har, fordi han selv er blevet berøvet og derfor ikke har andre muligheder, mens sådanne handlinger er særlig skændige, når de begås af velhavende personer, der intet mangler. I denne sammenhæng er netop ordet *twt* rammende: “Tyveri er typisk (*twt*) for den, som intet ejer”.⁶

På baggrund af ordets anvendelse kan vi altså konstatere, at paradokset mellem en betegnelse for billeder som “noget, som ligner” og den ægyptiske billedpraksis, der netop ikke er optaget af naturtro gengivelser, kun er tilsyneladende og baserer sig på en overførsel af vores moderne forståelse af, hvad det vil sige, at et billede “ligner”. Som vi har set, ligger der ikke i det ægyptiske *twt*-begreb en forestilling om, at fremstillingen skal ligne den virkelighed, der kan observeres umiddelbart. Idéen om at “ligne” går i stedet på en overensstemmelse med en dybereliggende natur (f.eks. Hatshepsuts guddommelige ophav) eller de egenskaber, der gør en person til medlem af en bestemt kategori (f.eks. en søn eller en besiddelsesløs). I en vis forstand ville ægypterne således ikke have været fremmede for den franske digter Stéphane Mallarmés ideal, ifølge hvilket målet var “at male, ikke tingen selv, men den virkning, den afføder”⁷, hvis vi vel at mærke forstår en sådan “virkning” inden for den særlige ægyptiske tankegang, vi netop har skitseret.

Anskuet på denne måde finder vi flere paralleller mellem det sproglige *twt*-begreb og ægyptiske afbildningspraksisser. Af pladshensyn må vi nøjes med at præsentere nogle få betragtninger om sådanne – velkendte – kendetegn ved ægyptiske afbildninger, som kan forstås i lyset af den tolkning af begrebet, vi netop har fremlagt.

Afbildninger af personer, specielt når de indgår i stereotype sammenhænge som f.eks. gengivelser af gravejeren på gravens vægge, ligner ofte hinanden meget [Fig. 3]. Det er tydeligt, at sådanne billeder præsenterer den enkelte person som et typisk medlem af en kategori, for det meste uden nogen videre

6 *Den veltalende bonde* B1, 153.

7 Henri Mondor (red.), *Correspondance I: 1862-1871* (Paris 1959), 137.

5 Kurt Sethe, *Aegyptische Lesestücke zum Gebrauch im akademischen Unterricht* (Leipzig 1928), 84, l. 12-16.

Fig. 4 De fleste ægyptiske guder findes afbildet i flere forskellige former. Fajancefigur af Horus-falk fra Sentiden fra Walters Museum of Art i Baltimore (48.1605). Foto Walters Museum of Art.

interesse for at gengive personlige kendetegn. Kan vi også se dette som en gengivelse af, eller udsagn om en bestemt personlig karakter hos sådanne personer? Det er faktisk ikke utænkeligt i lyset af de såkaldte “idealbiografier”, som udgør et fast element i ægyptiske gravindskrifter gennem tiderne. I stedet for en beskrivelse af gravejerens konkrete livsforløb finder vi her udsagn som, at gravejeren “gav brød til den sultne og klæder til den nøgne”.⁸ Selvom sådanne sætninger angiveligt beskriver begivenheder i gravejerens liv, er det tydeligt, at deres formål er mere generelt og sigter på at give et billede af gravejerens moralske habitus. Samtidig er sådanne former yderst stereotype og gentages ofte ord til andet i mangfoldige graves indskrifter. Som sådan danner de en præcis parallel til de idealiserede afbildninger, der også sigter på at vise gravejeren som tilhørende

en bestemt mennesketype. Det, billederne “ligner”, er altså ikke den enkelte afdøde, men den idealtipe, vedkommende tilhører, hvorved vi finder en klar parallel til teksternes brug af *twt*-begrebet.

Et andet eksempel kommer fra gudeikonografien. Som bekendt kan den samme ægyptiske gud ofte optræde i flere forskellige former i afbildninger [Fig. 4]. Typiske eksempler er blandingsformen, hvor den gud, som kan fremstilles som et eller flere karakteristiske dyr, også gengives som et menneske med samme dyrs hoved. Det er en gængs opfattelse, at dette viser, at afbildninger ikke bør tolkes som udsagn om, hvordan guderne ser ud, men at de snarere udtrykker gudernes egenskaber. Med Henri Frankforts berømte formulering er sådanne afbildninger at forstå som “piktogrammer, ikke portrætter”.⁹

Disse overvejelser hænger naturligvis sammen med den funktion, ægyptiske billeder i reglen havde. Hverken statuer af mennesker eller guder var i almindelighed ment som påmindelser om, hvordan den pågældende så ud, men tjente derimod et formål i døde- og gudekulten, hvor de gjorde det muligt for mennesker at interagere med de afbildede. Statuen fungerede med andre ord som en manifestation eller et aspekt af den afdøde eller guden, der gjorde det muligt for dem at være til stede.

Denne modsætning imellem naturtro gengivelser, der “ligner”, og en materialisering af karakteristiske egenskaber, der gør det muligt for det afbildede at være til stede, er langt fra enestående for ægyptisk (religiøs) kunst, men er et tilbagevendende tema i kunst- og religionshistorie. For eksempel slås det an allerede i titlen på Hans Beltings bog om middelalderikoner, *Likeness and Presence: A History of the Image before the Era of Art* (1990), hvor henvisningen til “the Era of Art” netop går på den (relativt) moderne forestilling om “kunst” som et domæne, der er blevet adskilt fra andre kulturelle, ikke mindst religiøse, funktioner. Ægyptisk kunst hører naturligvis til i samme kategori som ikonerne, og som vist her kan de overleverede tekster give os indblik i de fundamentale begreber, der lå bag ægypternes brug af billeder.

⁸ Se diskussionen af forholdet mellem de to typer selvbiografier i Nyord, “Memory and Succession in the City of the Dead: Temporality in the Ancient Egyptian Mortuary Cult” i Dorthe Refslund Christensen og Rane Willerslev (red.), *Taming Time, Timing Death: Social Technologies and Ritual* (Farnham 2013), 203-206.

⁹ Henri Frankfort, *Ancient Egyptian Religion: An Interpretation*, (New York 1948), 12.

DÆS 40 år

Torben Holm-Rasmussen

Lise Manniche har siden 1995 været redaktør for Papyrus. Udover at have gjort Papyrus til et blad af høj standard, har Lise haft kæmpestor betydning for DÆS, som foredragsholder, som rejseleder, som arrangør af DÆS' fester og som kok i forbindelse med disse fester. DÆS kan ikke tænkes uden Lise Manniche. I DÆS' første år boede Lise dog i England, og var således ikke en del af selskabets tidlige historie. Derfor håber jeg, at følgende linjer om DÆS' første år vil være af interesse for hende.

Baggrunden: elfenbensstårn og samfundsrelevans

DÆS – eller som det oprindelige navn var: **Den Danske Højskole i Ægypten** (herefter blot Højskolen) – blev oprettet for nøjagtigt fyrré år siden, idet der den 20. april 1978 blev afholdt stiftende generalforsamling hos rejsebureauet **Ditto Rejser** i Blågårdsgade 29 på det københavnske Nørrebro. Der skal her fortælles om baggrunden for oprettelsen, om den første vanskelige tid og om nogle af de personer, som var med til at starte Højskolen.

I 1970'erne var der i datidens danske medier en stor debat om de humanistiske fag og deres samfundsrelevans. Hvilken nytteværdi havde eksotiske fag som ægyptologi, assyriologi og indisk filologi? Nogle politikere anklagede ligefrem forskerne for at sidde isoleret i deres elfenbensstårn og forske i emner, som var totalt ligegyldige for samfundet. Daværende undervisningsminister Ritt Bjerregaard opfordrede kraftigt forskerne til at komme ud af elfenbensstårnet.

I sommeren 1977 var jeg ved at afslutte mit studium i ægyptologi. Mens jeg læste, havde jeg været rejseleder i Ægypten, og havde ligeledes holdt foredrag på forskellige oplysningsforbund og på folkeuniversitetet. Det at formidle viden om Ægypten betog mig i meget høj grad. Jeg tænkte også på min

fremtid efter studiet. Jeg ville gerne blive i faget, men kunne jo ikke være sikker på at få job.

I den kommunistiske avis *Land og Folk* havde jeg set, at rejsebureauet **Folketurist** reklamerede med ophold på et studiecenter på Luxors vestbred. Jeg fik fat på en folder, der berettede om centret. Det hed **Qurna studiecenter**, og ud fra teksten fremgik det, at det henvendte sig til yngre mennesker med interesse for områdets bønder (fellaher) og deres sociale forhold. Folketurist havde sendt flere hold afsted. De boede på lokale herberger – ret primitive! – i Qurnaområdet. Bl.a. havde en gruppe fra fristaden **Christiania** været af sted; ligeledes et hold fra **Jaruplund Højskole** i Sydslesvig. Efter et par års forløb var centret dog skrantende, og det stoppede helt, da Folketurist lukkede 1. december 1977.

Dette studiecenter eller lejrskole inspirerede mig til at oprette noget lignende. Men der skulle være to markante forskelle: hovedvægten skulle lægges på det gamle Ægypten, og så skulle der være forberedelseskurser i Danmark inden afrejsen, både i København og i provinsen. Ægyptologer (eller ægyptologistuderende) skulle varetage kurserne og lede rejserne. På den måde kunne offentligheden få seriøs viden om Ægypten og kunne blive informeret om den nyeste ægyptologiske forskning. Også senere perioder samt det moderne Ægypten skulle inddrages. De deltagende ægyptologer skulle have honorar for at undervise på kurserne og på rejserne, og på den måde ville det blive muligt at tjene penge på at beskæftige sig med ægyptologi og beslægtede fag (religionshistorie, islamstudier). Man kunne måske ligefrem skabe sig en karriere gennem dette projekt. Pointen var klar: Forskerne kom ud af elfenbensstårnet og kunne tjene penge på disse udadvendte aktiviteter – uden statsstøtte! Ægyptologi kunne ligefrem blive "samfundsrelevant"!

I sommeren 1977 mødte jeg **Jørgen Hartmann Nielsen**, som da var leder af det nyoprettede Ditto Rejser. Jørgen havde været idémanden og den

Jørgen Hartmann Nielsen omgivet af familie og venner ved åbningen af Ditto Rejser i 1977. Yderst til højre en ung Niels Stjernegaard. Foto Steen Dyring.

ansvarlige for Folketurists studiecenter i Ægypten. Han havde forladt Folketurist året før, men kunne ikke slippe Ægypten. Sammen med en yngre kollega havde han lige startet Ditto Rejser, som ville specialisere sig i rejser til Ægypten. Jørgens kollega var **Niels Juul Stjernegaard**, blandt venner kaldet Sjulle. Niels havde i nogle år været rejseleder i Ægypten for Folketurist. Han var faktisk kommet til rejsebranchen ved et rent lykketræf. En sommerdag i 1974 cyklede han tilfældigt forbi Blågårds Krotek på Nørrebro. Han trængte til en cigaret, gik ind på bodegaen, og ved bardisken stod Jørgen Hartmann, som snart kom i snak med Niels. Jørgen manglede netop en rejseleder i Ægypten, og spurgte derfor Niels, om det ikke var noget. Men jeg kender intet til Ægypten, har aldrig været der. Pyt med det, vi sender dig af sted et par uger før holdet kommer, du rejser ruten igennem, du skal nok klare det! Niels var med på idéen og fik sin første rejse i Ægypten.

Da Folketurist lukkede, blev Ditto Rejser arrangeret af studierejser til Ægypten. Det lille bureau havde domicil i et mindre butikslokale ved Blågårds Plads nr. 29. Der forelagde jeg Jørgen min plan om en dansk højskole i Ægypten. Jørgen var straks fyr og flamme, og han fortalte Niels om idéen. Niels gik med til det, lidt modstræbende først, men senere blev han en virkelig støtte for projektet! Foretagendet skulle have et navn, og jeg foreslog: Den Danske Højskole i Ægypten.

Niels Stjernegaard som rejseleder for Folketurist. Deir el-Bahri, Hathorkapellet. 1976. Privatfoto.

Dieter Küssner med sin mumie, 2005. Foto Søren Bidstrup.

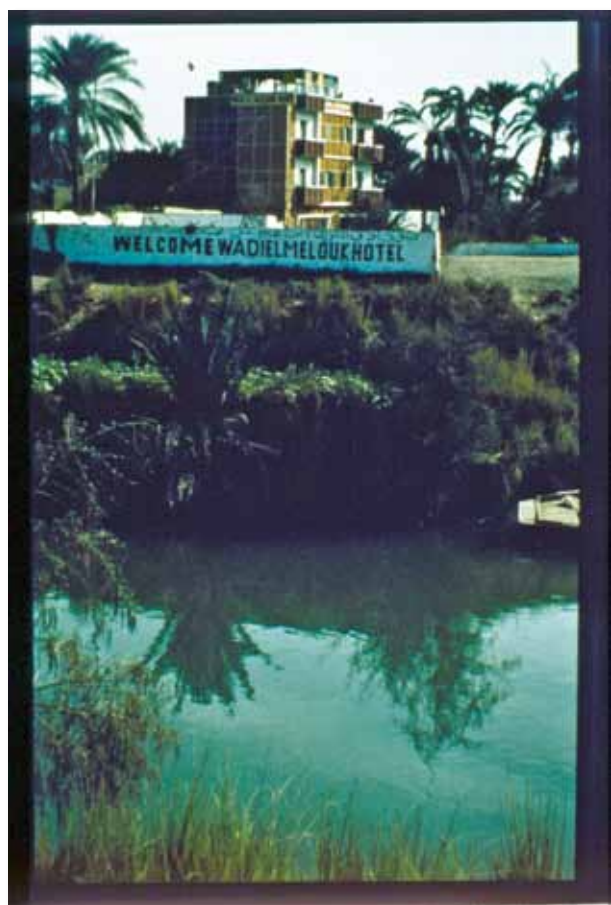
Rudi Thomsen (yderst tv) var fra 1957-1986 professor i oldtidens og middelalderens almindelige historie ved Aarhus Universitet. Både i sit professionelle liv og som med-grundlægger af Den danske Højskole i Ægypten var han en særdeles energisk og ildfuld person. Det er derfor med en vis fornøjelse, at vi på plakaten her fra 1975 kan se ham fremstillet som en mumie, der dog løfter en flaske "Rom". Rudi Thomsen og en række andre navngivne lærere ved Historisk Institut havde udtrykt støtte til et forslag om at ændre den lov, der fra 1972-1992 "styrede" universiteterne, og blev derfor af studenterne opfordret til "bekende kulør, så vi ved, hvem der er venner og fjender på dette institut." Foto Aarhus Universitet www.au.dk/om/profil/historie/samlingerne/museumsgenstande/plakater-fra-historisk-institut-i-1970erne/

Den Danske Højskole i Ægypten

Hvordan skulle Højskolen organiseres? Bag Højskolen skulle der være en forening. En ting var vigtig, denne forening skulle ikke være åben, den skulle være lukket og selvsupplerende. Vi ville nemlig udelukke ægyptensfantaster og okkultinteresserede. Foreningen skulle derfor kun have 20 medlemmer, der først og fremmest skulle fungere som et repræsentantskab. Medlemmerne valgte af deres midte en bestyrelse på fem personer. Medlemsskarens sammensætning skulle give Højskolen den respektabilitet, der var nødvendig for at signalere, at der var tale om et seriøst foretagende. Blandt de mere kendte i ledelsen var **Rudi Thomsen**, professor i oldtidens historie ved Aarhus universitet, og den tidligere rektor for Journalisthøjskolen i Aarhus, **Erik Reske Nielsen**. Der skulle også være en højskolemand. Det blev den dynamiske **Dieter Küssner** fra Jaruplund Højskole. Han havde været med Folke-turist i Ægypten, og han kendte forholdene på Vestbredden ret godt. Så var der **Hans Povelsen**, som var leder af KKA (Københavns Kommunes Aftenskole). Ægyptenskurserne i København skulle foregå på KKA, og det var derfor vigtigt, at KKA-lederen var med. Gennem de første år gav Hans Povelsen Højskolen stor støtte ved at stille lokaler til rådighed for møderne. Den stiftende generalforsamling i blev holdt i Ditto Rejsers lokaler den 20. april 1978. Det var en lille skare, der var til stede. Jørgen Hartmann, Niels Stjernegaard, **Torben Holm-Rasmussen** og referenten, en af Jørgens venner.

Nu skulle der laves en rejse, som kunne tiltrække ægyptensinteresserede. Et scoop ville være, hvis vi kunne få lov til at besøge arkæologerne, som arbejdede på Vestbredden. Jørgen, der var kommunist, havde forbindelser inden for østblokkens diplomati, så vi skrev simpelthen til den ledende polske ægyptolog, professor **Kasimir Michalowski**, og forklarede ham om baggrunden for vores projekt. Brevet blev oversat til polsk, og vi fik svar tilbage på polsk. Det var meget positivt. Vi måtte gerne besøge de polske arkæologer, som restaurerede Hatshepsuts berømte Deir el-Bahritempel! Det blev til flere års spændende besøg hos dem.

Højskolens deltagere skulle indkvarteres hos en foretagsom egypter ved navn **Sheikh Hassan**, som lige havde opført et resthouse direkte over for Memnonstøtterne, **Memnon Resthouse**. Jeg og **Inge Wallin**, min veninde, tog af sted for at inspicere det, inden det første hold skulle ankomme. Vi fik et chok! Bygningerne var utroligt primitive. Dørene

Hotel Wadi el-Melouk, ca. 1979.
Foto Jørgen Podemann.

Jørgen Podemann fortæller om faciliteterne i Wadi el-Melouk i en lille film om DÆS' historie (fra Jubilæums-showet i 2003):

“...Der blev skrevet sådan noget lidt tvetydigt, om et lille herberg ... i programmet, og det synes folk lød hyggeligt. Men når det så kom til realiteterne, og de opdagede, at når man trak i snoren,

så var det ikke det hele, der forsvandt, så blev folk i mange tilfælde, hmm hmm, på en eller anden måde kede af det...”

Foto fra filmen, www.youtube.com/watch?v=ClgDD0q8Z2I

Torben Holm-Rasmussen og Inge Wallin.

Inge Wallin var med fra starten af højskolens/selskabets historie. Hun har været revisor for regnskaberne i langt hovedparten af de 40 år. Privatfotos.

gabte 10 cm fornedet, slanger, skorpioner og andet kryb kunne kravle ind om natten Toiletterne var decideret ulækre, køkkenet ligeså! Højskolen kunne ikke bo dér! Med hjælp fra vores agent **Galal** fra det ægyptiske rejsebureau **Isis** fik vi til alt held ophold på **Hotel Wadi el-Melouk**, som lå i nærheden. Til brug for opholdet blev der udarbejdet en liste vedrørende rengøring og hygiejne. Spørgsmålet var så, om vi kunne regne med, at ægypterne ville overholde dette reglement? Jørgen kendte gennem DKP **Laurine Nielsen** (årgang 1904), der i begyndelsen af 70'erne havde været Danmarks ældste slumstormer på Nørrebro. Hun havde aldrig rigtigt været ude at rejse, så da første højskolegruppe skulle af sted, gav Jørgen hende en tur med Højskolen under forudsætning af, at hun var oldfrue under opholdet på Wadi el-Melouk. Laurine, som kun talte dansk, endda med jysk accent, satte sig hurtigt i respekt hos personalet. Ved råben og fagter fik hun ægypterne til at forstå meningen. Hvis nogen sløsede eller var dovne, vankede der lusinger.

Første gruppe rejste til Ægypten 22. december 1978, rejseleder – eller studievært, som vi kaldte det

– var Dieter Küssner og gruppen var på kun 15 personer, deraf to svenskere fra Helsingborg. Efter et par dage i Cairo tog man nattoget til Luxor og flyttede med det samme over til **Wadi el-Melouk**. Der var afsat dage til studiebesøg hos arkæologerne, og der skulle også udarbejdes mindre rapporter om selvvalgte emner. Det blev aldrig til noget. Der indkom kun en eller to rapporter. Det gad deltagerne altså ikke! Rejsen varede to uger, og alle vendte glade og tilfredse hjem. Svenskernes deltagelse førte kort tid senere til samarbejde med ISIS, Sveriges ægyptologiske forening, i Helsingborg.

Anden gruppe tog af sted 5. januar 1979. Studievært var **Jørgen Podemann Sørensen**, religionshistoriker og ægyptolog. Også denne rejse gik meget fint, og Jørgen fik stor ros af holdet for sin altid store humor, selv i betrængte situationer.

Kirsten Gynther Holm fra Aarhus var også en ildsjæl som studievært. Hun var oprindeligt uddannet som lærer, men læste senere antropologi på Aarhus Universitet. Hun var med på det første højskolekursus i Jylland i efteråret 1978. På Vestbredden blev hun særlig kendt og afholdt. Hun foranstaltede

Herover I en del år havde de hold, der boede på vestbredden i Luxor, fast station hos brødrene Abul Kasem, der drev alabastfabrik og hotel lige bag Seti I's dødetempel i Qurna. Her ses tre af brødrene med DÆS' studievært Jørgen Podemann Sørensen foran den festligt bemalede bygning. Foto Anne Merete Jensen.

Til højre Elin Rand Nielsen fotograferet af Lise Manniche i Unas grav, 1974. Elin er cand. phil. i ægyptologi.

nemlig pengeindsamling, og pengene blev givet til støtte for de lokale unge pigers skolegang. Kirsten oprettede senere rejsebureauet Viktors Farmor i Aarhus.

Højskolen skulle også have et blad, der kunne informere om Ægypten. Jørgen Hartmann foreslog navnet **Papyrus**. Jeg blev den første redaktør. Bladet var i meget beskedent udstyr, et A5-format, der mest af alt mindede om et skoleblad. Senere blev arkæologen **Bo Dahl Hermansen** og historikeren **Michael Langkjær** redaktører, og de påbegyndte den første af flere ændringer i format og layout. Efter Langkjær fulgte ægyptologen **Mette Viking**, der i 1995 blev afløst af **Lise Manniche** som redaktør.

Efter kun et års forløb opstod der desværre alvorlig uenighed mellem Jørgen Hartmann og Niels Stjernegaard. Jørgen forlod Ditto Rejser og fik senere arbejde hos Alt Rejser, det russiske Aeroflots rejsebureau i Danmark. Der var så forhandlinger mellem Højskolen og Alt Rejser om samarbejde, men det blev ikke til noget. Så Jørgen gled ud af Højskolen. Niels havde oprettet **Stjernegaard Rejser**, og det blev Højskolens rejsebureau. Økonomisk gik det op og ned for Niels' rejsebureau, faktisk gik han konkurs tre gange! Men han kom alligevel op igen. Niels støttede ihærdigt Højskolen ved at betale trykningen af rejseprogrammer og annoncer. Han var også meget rundhåndet; når der var sammenkomst, så betalte han regningen. Niels brændte i den grad for Ægypten, men desværre døde han i 2006 – alt for tidligt.

Højskolens første adresse havde været hos Ditto Rejser. Da det lukkede, fik den adresse hos KKA, for så senere at få adresse på Ægyptologisk Institut

Bo Dahl Hermansen. Sammen med Michael Langkjær løftede han Papyrus ud af det stencilerede småformat og gjorde det til et egentligt tidsskrift. Bo er cand. mag. i nærorientalsk arkæologi med stor erfaring fra udgravninger i Mellemøsten. I kraft af sin betydelige intellektuelle spændvidde har han som lærer og forsker haft mange ægyptologi-studerendes opgaver "på sin samvittighed". Han er medforfatter til flere bøger om erindringshistorie, og er medlem af DÆS's bestyrelse. Foto www.videnskab.dk

Michael Langkjær er en af landets mest alsidige historikere. Han begyndte at læse ægyptologi i 1975, men besluttede sig senere for at gå lidt bredere til værks. Han har skrevet et storværk om Amarna-periodens historiografi, som desværre er forblevet upubliceret, men har til gengæld publiceret en række grundlæggende artikler om ægyptomani. Han designede omslaget til den røde version af Papyrus, som han redigerede sammen med Bo Dahl Hermansen i årene 1988-1993. Omslags-designet blev brugt nogle år længere. Foto www.saxo.ku.dk

i Kejsergade. Den daværende ledelse mente vel, at det var et plus at have Højskolens udadvendte virksomhed knyttet til instituttet. Lektor **Paul John Frandsen** var særligt positivt indstillet. **Elin Rand Nielsen** kom hurtigt med i Højskolens aktiviteter som en yderst populær foredragsholder og højt skattet rejseleder. Men, hvor mærkeligt det end kan lyde, var ikke alle på instituttet positivt indstillet. Der var faktisk en lille gruppe studerende, som var meget imod Højskolen. De mente, at den repræsenterede en tivolisering af ægyptologien. Højskolens plakater blev revet ned, og det kom ligefrem til et alvorligt møde med institutbestyreren, som forsøgte at mægle. Højskolens telefon skulle stå i et aflåst rum og der skulle være en fast telefontid. Højskolen fik fortsat lov til at have adresse på instituttet.

Fra højskole til Dansk Ægyptologisk Selskab

Højskolen startede som en meget lukket forening på kun 20 medlemmer. Det kunne naturligvis ikke gå i længden, så i 1985 blev der oprettet en såkaldt venneforening, som var åben for alle. Højskolen skulle dog stadig ledes af den lukkede bestyrelse og repræsentantskab.

I 1987 skiftede Højskolen navn til **Dansk Ægyptologisk Selskab**, også kaldet DÆS. Det skyldtes to forhold, dels at Højskolen var blevet forvekslet med Den Rejsende Højskole i Tvind, og dels var det, vi lavede, ikke rigtig højskolevirksomhed. Det var snarere kulturrejser med særligt arkæologisk indhold. Samtidig blev der indført fuldt ud demokratiske vedtægter, hvor alle kunne blive medlemmer, og med valg til ledelsen. Højskolen/DÆS var kommet til skelsår og alder ...

Til venstre Et hold fra højskolen / DÆS studerer Khefrens daltempel i Giza. Foto Jørgen Podemann.

Herover Under højskolens ekskursioner på vestbredden i Luxor var favorit-frokoststedet afgjort det lille Ramesseum Resthouse, som lå lige bag ved Ramses II's dødetempel og nær mange af privatgravene. Det blev drevet af Hossein abd el-Rassul, den charmerende ældre herre på billedet. Som dreng var han med til at bære Tutankhamons gravgods ud af graven. Et gammelt foto i restauranten viser ham med et af den unge konges smykker på brystet. Han var en fantastisk køkkenchef med sin egen lille køkkenhave midt i ørkenen, og han kunne lave stegte auberginer som ingen anden. Foto Jørgen Podemann.

Herunder Papyrus årg. 1 nr. 1, 1981 – årg. 14 nr. 2, 1994 – årg. 22 nr. 1, 2002 – årg. 25 nr. 1, 2005.

Det er nu mere end syv år siden, præsident Hosni Mubarak blev væltet under “det arabiske forår” og snart fem år siden, et blodigt militærkup afsatte præsident Mohammad Mursi. Det er heller ingen nyhed, at turismen led alvorlige knæk ved begge lejligheder, eller at gentagne uroligheder i landet yderligere fratog turister lysten til at besøge Ægypten.

Der har været tegn på, at den negative udvikling ville vende flere gange i løbet af årene, men først inden for det sidste år er tegnene blevet tydelige. De populære badebyer var dem, der først og fremmest mærkede fremgangen, men nu ser det endelig ud til, at byerne i Øvreægypten og nilkrydstogterne også begynder at kunne mærke en forskel.

Gennem de senere år uden masseturisme er der åbnet flere arkæologiske steder, der ikke hidtil har været tilgængelige, der er kommet nye turistvenlige tiltag, for eksempel partoutkort til seværdigheder, det er blevet tilladt at fotografere på flere museer, ellers lukkede grave er åbnet igen, og krydstogter fra Cairo til Aswan eller omvendt tilbydes nu også til andre end de særligt interesserede.

Siden sidst har flere af de store, arkæologiske ekspeditioner ligeledes været i fuld gang over hele landet.

Fund og forskning

Heliopolis, Matariya

KOLOSFRAGMENTER

Da der i 2017 blev fundet rester af en kolossalstatue i Matariya, Heliopolis, lød de første meldinger på, at det var en Ramesses II-kolos. Det viste sig dog ret hurtigt, at kolossen snarere forestilte Psammetik I. Nu har det ægyptisk-tyske hold med Ayman Ashmawy og Dietrich Raue i spidsen udgravet yderligere 4.500 fragmenter samme sted, som kolossen blev fundet, og som også hører til kolossen. Sammen med de mange tusind fragmenter, der tidligere er fundet, er det nu muligt at beregne den oprindelige størrelse og form på kolossen. Ayman Ashmawy fortæller, at man også kan bekræfte, at der er tale om en stående kolos, men de nye fragmenter viser, at kongen stod med sin venstre arm foran kroppen, hvilket er en usædvanlig positur. Et relief på kolossens rygpille viser kongen knælende foran Atum fra Heliopolis.

Psammetik foran Atum. Foto Ministry of Antiquities.

Dietrich Raue, der er chef for det tyske hold, forklarer endvidere, at holdet denne gang har udført geomorfologiske og geofysiske undersøgelser, som afslørede en hel del portfragmenter i kvartsit. Porten tilskrives Ramesses II og Nektanebo, og fragmenterne er fundet nær sidstnævntes tempel i Mata-

riya. Raue fortæller, at der også er fundet andre tempelfragmenter, heraf nogle ret specielle: en frise med falke, dele af en port fra Merenptahs tid samt dele af en ramessidesfinx udhugget i rød granit.

■ Lagt på nettet 11. april 2018
<http://english.ahram.org.eg/News/297399.aspx>

Kælvende ko med vildkat(? – forslag fra Linda Evans) på lur. Screen-shot fra www.euronews.com

Musikere med gestikulerende bavian. Fra nettet.

Giza

HATHOR-PRÆSTINDEN HETEPETS GRAV
I begyndelsen af februar fik en grav i Giza usædvanlig meget mediebevågenhed. Det drejer sig ifølge rapporterne om en grav, der først blev besøgt af en tysk ekspedition i 1909. Nogle blokke samlet op i ørkenen blev flyttet og derefter taget med hjem og endte senere i forskellige museer i Tyskland, hvorimod selve graven forsvandt under sandet. Den fik lov at ligge godt beskyttet indtil for nylig, hvor den blev genfundet af ægyptiske arkæologer på gravpladsen vest for Cheops-pyramiden. Ejeren var Hetepet, Hathor-præstinde sidst i 5. eller begyndelsen af 6. dynasti. De tidligere fundne, løse blokke har udsmykning i relief, og det er ikke på basis af de nuværende oplysninger muligt at bekræfte, at det reelt er tale om den samme grav.

Det nyopdagede gravkapel rummer farverige scener, hvoraf nogle er usædvanlige. Det drejer sig efter alt at dømme om bemalet udsmykning (uden relief). Kapellet består tilsyneladende af et langt rum og et tværrum med en skindør for enden. Blandt de emner, der er kommet frem på pressens billeder af sidevæggene, er: stokkekamp i papyrusbåde; pastorale motiver inkl. en meget livagtig kælvende ko; ofre til Hetepet bragt af to

rækker børn og gaver bragt af kort-hårede kvinder med rige smykker, inkl. en kvindelig dværg; metalarbejde; slagting og kødstykker hængt op til modning/tørring i en pavillon med lotussøjler; håndtering af en genstridig tyr; og en abe der plukker figer i en kurv. Den musikalske underholdning består af to ensembler. Det ene viser mænd med dobbeltklarinet, fløjte og sang og nedenunder en kvindelig harpespiller og tre kvinder, der klapper i hænderne og synger. I registret oven over ses i dobbelt størrelse tre klappende kvinder og tre dansende. Det andet gengiver fire mænd (fløjte, klarinet og en sanger) med en bavian bagved, der efterligner sangerens gestus. [LM.]

■ Lagt på EEF – Egyptologists' Electronic Forum – 3. februar 2018
<http://english.ahram.org.eg/News/289277.aspx> og mange andre.
Om fragmenter i tyske museer: Porter & Moss, *Topographical Bibliography* III, s. 298.

Fayum

ET HELLENISTISK GYMNASIUM

Tyske og ægyptiske arkæologer har udgravet et hellenistisk gymnasium i Medinat Watfa i den nordvestlige del af Fayum. Gymnasiet er det første af sin art, der er fundet i Ægypten. Det er Cornelia Römer fra DAI (*Deutsches Archäologisches Institut*), der er leder

af udgravningerne i Medinet Watfa, oldtidens Philoteris, som blev grundlagt af Ptolemaios III i det 3. årh. f. Kr., opkaldt efter kongens søster Philotera.

Ayman Ashmawi fra antikvitetsministeriet forklarer, at gymnasiets hovedbygning bestod af en stor sal med statuer, spisesal og en gård. Tæt på hovedbygningen er der fundet spor efter en væddeløbsbane, som er knapt 200 m lang, hvilket passer med typiske stadionløb på 180 m. Rundt om gymnasiet var der store haver, og sammen med hovedbygningen og væddeløbsbanen har det hele udgjort det ideelle centrum for græsk lærdom.

Römer fortæller, at gymnasier var privatsponsorerede af velhavende folk, som ønskede at deres landsbyer skulle blive ekstra græske. På gymnasierne lærte de unge, græsktalende mænd fra overklassen at læse, skrive, debattere og dyrke sport. Alle store byer i den hellenistiske verden, for eksempel Athen i Grækenland, Pergamon og Milet i Lilleasien og Pompeji i Italien havde gymnasier, og det ægyptiske gymnasium var bygget efter samme mønster som dem. Selvom gymnasiet i Watfa er langt mindre, viser det tydeligt den græske indflydelse i Ægypten, ikke bare i Alexandria, men også ude i landet.

Efter Alexander d. Store blev der bygget nye landsbyer i Deltaet og især i Fayum. Her boede de lokale side om

side med grækerne, og landsbyerne havde både ægyptiske templer og græske helligdomme. Der var også offentlige bade og altså gymnasier. Vi ved fra indskrifter og papyri, at disse gymnasier eksisterede i Ægypten under ptolemæerne, men det er første gang der er fundet arkæologiske levn. Medinet Watfa havde omkring 1200 indbyggere i midten af det 3. årh. f. Kr. To tredjedele var ægyptere, en tredjedel græsktalende tilflyttere.

■ Lagt på nettet 6. november 2017
<http://english.ahram.org.eg/News/281045.aspx>

Beni Hassan

To forskere fra Macquarie University i Sydney, Linda Evans (se hendes artikel om et beslægtet emne i næste nummer af Papyrus) og Anna-Latifa Mourad har gjort interessante opdagelser på væggene i gravene i Beni Hassan ved hjælp af en ny digital billedteknik kaldet DStretch, der kan gøre udviskede malerier meget tydeligere. Denne software "analyzes three bands of RGB color in an image, and improves the intensity and saturation of them. It sort of stretches the colors out and then maps them back to normal, to show a greater distinction. It's been used on everything from rock art to Mars rover images" (citater fra netartiklen). Blandt de citerede eksempler er en scene med folk, der dypper et dyr i floden fra en båd. Takket være den nye teknik kan vi nu se, at det er en gris (svin er ikke så almindelige i ægyptisk kunst, og slet ikke i Mellemste Rige). Denne teknik vil være af uvurderlig betydning i arbejdet med billeder og tekster, der ikke har modstået tidens tand så godt. [LM.]

■ Lagt på EEF 22. januar 2018
 'DStretch® and Egyptian tomb paintings: A case study from Beni Hassan', *Journal of Archaeological Science: Reports* 18, April 2018, s. 78-84.
<http://www.iflscience.com/technology/hidden-features-of-ancient-egyptian-paintings-revealed-thanks-to-new-digital-imaging-tool/all/>

DStretch afslører falmende detaljer. Metoden har også været anvendt på mumietatoveringer og på papyrus, se fig. 3 i Fredrik Norland Hagens artikel s. 33 i dette nummer af Papyrus.

Luxor øst

LUXOR-TEMPEL

Ny kolossalstatue af Ramesses II afsløret

Under stor lokal mediebevågenhed, fanfarer og lysshow har Antikvitetsministeriet med Khaled el-Anany i spidsen afsløret endnu en nyligt restaureret Ramesses II-kolos i Luxortemplet. I den anledning fortalte Mostafa Waziri, generalsekretær i SCA (*Supreme Council of Antiquities*), at kolossen i oldtiden stod foran Luxortemplets pylon, men kollapsede under et jordskælv. Fragmenter af statuen blev fundet ved udgravninger mellem 1958-60, men er altså først blevet samlet nu.

Det store arbejde med at få sat kolossen sammen igen blev udført af ingeniører, medlemmer af de væbnede styrker samt myndighederne i Luxor, der har sponsoreret de materialer, der skulle bruges for at restaurere kolossen. Det har taget næsten seks måneder at samle statuen, der er udhugget i sort granit, er 11 m høj og vejer 75 tons. Ramesses II bærer Øvre- og Nedre-ægyptens dobbeltkrone, og dronning Nefertari er afbildet ved siden af ham, dog kun 150 cm høj.

■ Lagt på nettet 21. april 2018
<http://english.ahram.org.eg/News/298060.aspx>

Luxor Vest

KOM EL-HEITAN

27 x Sakhmet

Arkæologer fra Europa og Ægypten har under ledelse af Hourig Sourouzian igen gjort store fund i Kom el-Heitan ved Memnon-kolosserne. Her har man siden 1998 udgravet Amenthotep III's dødetempel med midler fra *King Amenhotep III Temple Conservation Project*. Det nyeste fund består af 27 statuer i sort granit, der forestiller gudinden Sakhmet. Statuerne er omkring 2 m høje, og nogle af dem viser Sakhmet siddende på en trone med *ankh*-tegn i hånden, mens andre afbilder hende stående med et papyruscepter i hånden foran brystet. Sakhmets hoved er prydet med solskive og uræusslange. Hourig Sourouzian fortæller, at statuerne er fundet så tæt under overfladen, at de er i god bevaringsstand, og at mange af dem kun mangler fødder og base. Desuden er de udført i høj kunstnerisk kvalitet. Statuerne er nu under restaurering, hvor de bliver rensat og afsaltet, og de vil blive placeret på deres korrekte plads i templet, når hele projektet er afsluttet. Siden det begyndte i 1998, er der fundet 287 statuer af Sakhmet i tempelområdet.

■ Lagt på nettet 3. december 2017
<http://english.ahram.org.eg/News/282656.aspx>

Neferssekherus
grav TT 107. Foto
Oriental Institute
Chicago.

SHEIKH 'ABD EL-QURNA

Boyo Ockinga og Susanne Binder fra Chicagos Oriental Institute har stået i spidsen for en afrensning af indgangen til TT 107 i Sheikh 'Abd el-Qurna. Graven tilhørte Neferssekheru, som levede under Amenhotep III og var forvalter i kongepaladset i Malkata. Holdet har yderligere fjernet affald og andet, der blokerede indgangen til den endnu ikke udgravede forhal med det formål at kunne indsætte en stålsikringsdør. Under arbejdet opdagede forskerne et stort relief af gravejeren, som er bevaret fra taljen og nedefter. Derudover fandt man fragmenter med indskrifter, og hvor det var muligt, blev fragmenterne placeret på deres rette plads i graven af holdets konservator Hiroko Kariya for at gøre dem klar til at blive fotograferede og tegnet. Epigrafen J. Brett McClain fortsatte arbejdet med at udføre facsimiletegninger af facadens relieffer, påbegyndt tidligere af epigraferne Margaret De Jong og Sue Osgood. Sidsnævnte fremstillede også digitale tegninger af de fragmenter, der blev fundet i en tidligere sæson for at integrere dem med tegningerne af nye fragmenter.

■ Lagt på nettet 26. marts 2018
<https://oi.uchicago.edu/research/current-season>

Foto The J. Paul Getty Trust.

PLETTER I TUTANKHAMONS GRAV

De skæmmende brune pletter på væggene i Tutankhamons grav ligner et massivt udslæt, og det var længe frygtet, at turisterne og det øgede fugtniveau i graven forværede tilstanden. Nu kan forskere fra Getty Conservation Institute i Los Angeles berolige os med, at lidelsen ikke er aktiv, og at tilstanden ikke forværres. Visse steder, især med rød og sort farve, har malingen yderligere en tendens til at skalle af. Situationen er nu blevet stabiliseret ved at fæstne hver enkelt lille flage til

væggen. Alt i alt er vægmalerierne i bedre stand end ventet, og ved at sammenligne med fotografier fra da graven blev opdaget, kunne det konstateres, at situationen ikke er væsentligt forværret. "Pletterne er mug og fungus, men det er dødt," lød diagnosen. De kan ikke fjernes, for de mikroskopiske organismer er trængt ind i malingen. Vi må leve med dem. [LM.]

■ Lagt på nettet 26. marts 2018
<https://www.nytimes.com/2018/03/26/arts/design/king-tut-getty-egypt-conservation.html>

TUTANKHAMONS BEMALEDE PAPYRUSSTOL

Det kommer som en overraskelse, at en meget ødelagt stol fundet stuvet sammen med andre genstande i forrummet til Tutankhamons grav (obj. no. 457, JE 62034), ikke blot havde et sæde af flettet papyrus, men at det var udsmykket med maleri. Ved hjælp af "multi-spectral imaging" er det lykkedes museets konservatorer under ledelse af Mohammed Abdel Rohman at bringe denne udsmykning frem i lyset. Motivet er ikke uventet, for det viser bagbundne, fremmede fjender, adskilt af lodrette buer, ligesom de forekommer på f. eks. kongens fodskamler af forgyldt træ. Carter's kort siger, at udsmykningen minder om de offerscener, man ser i private gravkapeller [dette vil i så fald være under de afbildede kongers troner som f. eks. de bønfoldende

fanger i Hekareshus grav (TT 226) nu i Luxormuseet]. Udsmykningen på stole-sædet måler 41 x 37 cm og var “næsten fuldstændig ødelagt”, og der henvises på kortet til farver og detaljer på et “vedhæftet foto” (som åbenbart ikke blev vedhæftet alligevel). Men nu har vi de nye, komplekse fotografier som viser, at arbejdet var i udsøgt stil. [LM]

■ Lagt på EEF 6. april 2018

Moamen Mohamed Othman *et al.*, ‘Il papiro nascosto di Tutankhamun, Indagine diagnostica multispettrale sul papiro dipinto della sedia di Tutankhamun’, *Analecta Papyrologica* 29, 2017, s. 183-198 (online på italiensk med engelsk resumé og spændende farvebilleder). [LM.]

Edfu

MINEARBEJDERE I EDFU

Nadine Moeller og Gregory Marouard fra Oriental Institute i Chicago har under nylige udgravninger i Edfu opdaget to store bygninger opført i soltørrede lersten, som de har dateret til det sene 5. dynasti, ca. 2.400 f. Kr. Bygningerne ligger kun 20 m vest for det ptolemæiske Horus-tempel, og de lå under arkæologiske lag fra anden del af 6. dynasti. Der er tale om monumentale bygninger som er ekstremt velbevarede og bygget direkte på de naturlige sandaflejringer fra Nilen. Bygningerne, der er over 2 m høje, har et usædvanligt layout med massive vægge, der er ca. 2,5 m tykke og en facade med en skrå hældning, som man ikke har set tidligere.

Begge bygninger er omsluttet af en mur bygget i flere faser og er omgivet af store gårde og værksteder, hvor der er blevet produceret brød, øl og forarbejdet kobber. Ingen af bygningerne viser klart, om de har haft tilknytning til en dødekult, men på nuværende tidspunkt kan det ikke udelukkes, at de er en del af en eller anden form for

kultisk installation. Dette især at dømme efter bygningernes beliggenhed meget tæt på den senere Horus-helligdom. På grund af deres størrelse, de arkitektoniske detaljer og beslægtede fund er de to bygninger af administrativ, officiel karakter, og de udgør en del af et bosættelseskvarter i oldtidens Behdet (Edfu). Blandt de mange fund, der er gjort under udgravningerne, er der mere end 220 lersegl, der nævner kong Djedkare-Isesi (sent 5. dynasti), kobbermalm, andre spor af metallurgiske aktiviteter, muslingeskaller og en betydelig mængde nubisk keramik. Disse fund er yderligere bevis på kongelige ekspeditioner og minedrift i de østlige ørkenområder. Ekspeditionerne blev arrangeret af kongen, som sendte en højtstående embedsmand fra Memfis til Edfu som ansvarlig for *sementiu*, de mænd, der udvandt råmaterialer til staten.

Vi har her at gøre med de første tegn på, at Edfu i oldtiden udviklede sig til et vigtigt udgangspunkt for ekspeditioner, der rejste mod de østlige ørkenregioner (Wadi Baramiya) og muligvis til Rødehavskysten (Marsa Alam-området). Djedkare-Isesis regeringstid var præget af en stigning i kongelige ekspeditioner, der rejste ud for at udvinde især kobber i det sydlige Sinai (Wadi Maghara). Omtale af *sementiu* i Nildalen er ganske sjælden, og de tidligere kendte referencer stammer hovedsagelig fra to gravsteler ved Edfu, men de ses regelmæssigt i de officielle indskrifter, der findes i flere østlige ørkenwadier. For nylig blev de også opdaget ved havneområdet ved Ain Sukhna, hvor de dateres til samme periode i det sene 5. dynasti.

■ Lagt på nettet 11. januar 2018

<https://telledfu.uchicago.edu/news/press-release-jan-2018-submitted-dec-2017>

En meroitisk Maat. Foto © Vincent Francigny / Sedeinga archaeological mission.

Sudan

EN MEROITISK MAAT OG ANDRE FUND

Sedeinga ligger ca. 100 km nord for 3. katarakt i Sudan på Nilens vestlige bred. Stedet er mest kendt for ruinerne af et tempel viet til dronning Teje, men her findes også en meget stor nekropol med grave fra de napatæiske og meroitiske kongedømmer, ca. 7. årh. f. Kr. – 4. årh. e. Kr.

Fund fra denne lange periode viser, hvordan lokale skikke blev blandet med faraonisk-ægyptiske. Grave, steler og andre arkitektoniske elementer er nu udgravet af arkæologer fra CNRS (*Centre national de la recherche scientifique*) og Sorbonne-universitetet.

Nekropolen i Sedeinga strækker sig over mere end 25 hektar, og her er spor af mindst 80 pyramider og over 100 grave. De arkæologiske undersøgelser har først og fremmest fokuseret på nekropolens kronologi, hvilket har været vanskeligt, da der ikke er meget histo-

Udgravningen i december 2017 Foto © Vincent Francigny / Sedeinga archaeological mission.

Foto Ministry of Antiquities.

risk materiale. Forskerne har dog kunnet påvise, at de fleste pyramider og grave stammer fra det napatæiske kongedømme med senere justeringer i den meroitiske periode. Justeringerne bestod blandt andet af nye kapeller af sandstensblokke bygget på den vestlige side af pyramiderne. Steler, overliggere og andre elementer giver meget fine eksempler på den meroitiske gravkunst. Et af de særlige fund er et fragment med en afbildning af Maat. Det er det første eksempel på en gengivelse af denne gudinde med afrikanske træk. I løbet af gravesæsonen i slutningen af 2017 fandt forskerne desuden en stele, der har tilhørt en kvinde ved navn Maliwarase. Stelen viser, at hun var af fornem familie: to brødre var Amon-yppestepræster og en af hendes sønner var guvernør i Faras, en stor by på grænsen til 2. katarakt. Indskrifter på en dørøverligger viser, at en anden fornem kvinde, Adatalabe, nedstammede fra en prins. De mange fund fra Sedeinga giver mere viden om den meroitiske civilisation, og genstandene repræsenterer den største samling af tekster på meroitisk.

■ Lagt på nettet 5. marts 2018
<http://www2.cnrs.fr/en/3069.htm>

Siwa-oasen

NYT TEMPEL

En ægyptisk ekspedition ledet af Abdel Aziz El-Demery, chefarkæolog i Siwa, har fundet vigtige rester af et tempel ved al-Salam omkring 50 km øst for Siwa-oasen i den vestlige ørken. Der er rester af tempelmuren i 1 meters højde, af indgangspartiet og en gård med adgang til yderligere rum. De arkitektoniske elementer viser udsmykning i græsk stil, ligesom der også er fundet et statuehoved med græske træk, en løveskulptur samt keramik og mønter. Udgravnin-

gerne fortsætter i løbet af året. (Det er ikke lykkedes at lokalisere al-Salam på noget kort eller på Google Earth. Mere end de 50 km fra Siwa mod øst på vej mod Bahariya ligger de mindre oaser Nuwamisa, Bahrein og Sitra, der alle har rester af romerske grave. Grave og templer ligger hvor der er adgang til kildevand, og al-Salam har formodentlig været del af dette netværk). [LM.]

■ Lagt på nettet 4. april 2018
<http://english.ahram.org.eg/News/295033.aspx>

Kontingentet betales bedst over netbank, men det kan også ordnes i banken. Betal til DÆS **reg.nr. 1551** **kontonr. 7347383**, vælg beløb og husk at skrive navn på betalingen.

Mødekalendarer findes på hjemmesiden under punktet MØDER
www.daes.dk

Medlemsbladet **PAPYRUS** sendes ud med Bladkompagniet uden konvolut. Hvis du af en eller anden grund endnu ikke har modtaget det, er det vigtigt skrive til **mail@daes.dk**, så det kan blive eftersendt.

Husk at meddele flytning og ændring af email-adresse på **mail@daes.dk**. Ellers går du glip af Papyrus og vigtige informationer.

Tell Basta museum endelig åbnet

Det har været undervejs i 8 år, men nu er museet på Tell Basta (Bubastis) ved deltabyen Zagazig endelig blevet åbnet. Antikvitsminister Khaled el-Anany og guvernøren for området, Khaled Saeed, var med ved åbningen, hvor det blev understreget, at åbningen af museet ikke blot sigter på at tiltrække turister til området, men også på at højne lokalbefolkningens forståelse af den arkæologiske arv.

Arbejdet på at opføre museet begyndte allerede i 2006 og stod færdigt i 2010. Det lykkedes imidlertid først i slutningen af 2017 at åbne museet. På museet kan gæsterne se genstande fra området og lære mere om områdets oldtidshistorie; alle genstandene er fundet på stedet. Det drejer sig blandt andet om kanopekrukker, andre krukker i forskellige former og størrelser, husholdningsredskaber, gudestatuetter, terrakottastatuetter, mønter, gravsten, offerborde og smykker. Der er også en montre på museet viet til Bastet, den vigtigste gudinde fra Bubastis. Museet ligger ved Bubastis Open Air Museum.

■ Lagt på nettet 3. marts 2018
<http://english.ahram.org.eg/News/292036.aspx>

Kolossalstatuen af Tutankhamon under transporten. Foto fra pressematerialet.

KING TUT:

Treasures of the Golden Pharaoh

En samling af 166 genstande (tre gange flere end nogen anden Tut-udstilling) fra Tutankhamons grav er på vej ud på en længere rejse til 10 forskellige byer, først til California Science Center i Los Angeles fra 24. marts 2018 til 6. januar 2019. Turneen er planlagt til at vare syv til ti år. Det må snart være svært at finde på en ny titel til en sådan udstilling. Ifølge pressemeddelelsen skal der

nu fokuseres på betydningen af de mange genstande i graven. Udstillingen vil tilbyde “nine distinct experiential galleries and an array of 3D visuals, digital content, 360-degree theatrical manifestations, custom soundscapes and more in an engaging, audio-guided tour.” Blandt de viste genstande er kolossalstatuen fra kongens dødetempel i Luxor og en af de sorte træstatuer, det lille gyldne skrin, “ønskebægeret” af alabast og den lille gyldne fostermaske. Arrangementet har mødt en del modstand fra akademikere både i Ægypten og udenlands, der ikke ønsker genstandene i eksil for en så lang periode. [LM.]

Billetter kan købes her:

<https://californiasciencecenter.org/visit/admission/king-tut-admissions>

■ Lagt på nettet 12. marts <http://www.inparkmagazine.com/treasures-from-king-tuts-tomb-arrive-at-california-science-center/>

Pressemateriale lagt på EEF 1. marts 2018

Gavekort til medlemskab af DÆS

Kender du en, der vil blive glad for et års medlemskab af DÆS?

Kontakt os på mail@daes.dk – vi har lavet et fint kort, som du kan få tilsendt eller selv printe ud.

Bøger

Ny publikation af thebansk grav

Det er ikke så tit, at der kommer en ny fuld publikation af en thebansk grav, og sådanne har ofte været mange årtier undervejs. Det er også tilfældet med TT 57 tilhørende Khaemhat, kaldet Mahu, kornchef under Amenhotep III. Graven har undertiden været åben for turister og er det nu igen. Fragmenter af reliefudsmykningen kan ses på museer (8 i Berlin, 3 i Bruxelles) eller er gået tabt.

Udgiveren er CEDEA (*Center of Documentation and Studies on Ancient Egypt*), der blev etableret i 1956 især med henblik på at dokumentere monumenter, der var truet af Nassersøens vande, og senere arkæologiske levn fra templer og grave til graffiti på vestbredden af Luxor. Scener fra graven blev først kopieret af de tidlige rejsende (Nestor L'Hôte, Wilkinson, Lepsius m.fl.), og en beskrivelse af graven af V. Loret i udkom 1889. Fotografier af detaljer af udsmykningen foreligger i mange publikationer om ægyptisk kunst. En omhyggelig kopiering af alle indskrifterne blev udført af Abdel Aziz Sadek† for CEDAE i 1967, hvor også reliefferne

Khaemhat
i Berlin.

Foto LM.

blev kopieret af en række ægyptiske tegnere. Relieffernes høje kvalitet har fristet besøgende til at skære dem ud og tage dem med hjem. Heldigvis blev der tidligt udført kopier i en slags papmachépapir ("squeezes", på tysk så malende kaldet "Abklätsche"), som nu kan komplettere de manglende fragmenter (museet i Boston har 30 stk. udført inden 1844, og Griffith Institute i Oxford har nu fået overdraget 143, udført i årene 1854-55 og derefter). Med adskillige kompetente forfattere involveret i denne publikation vil den være et vigtigt bidrag til forståelse af denne grav, hvoraf ellers kun udvalgte detaljer er kendt. [LM]

Bogen (hvis titel ikke oplyses) kan købes i boghandlen på Det Ægyptiske Museum i Cairo.

■ Lagt på EEF 10. marts 2018

Om nogle af disse "squeezes" se M. Dolinska, 'Khaemhat's bad luck', *Études et travaux* XXI, 2007, s. 28-41 (ligger online).

Karl-Gottfried Prasse 1926-2018

Prasse, som jeg havde fornøjelsen af at dele kontor med, da vores institut i 1990erne var

lokaliseret i Snorresgade, begyndte som ægyptolog, men det var sprog og fonetik, der fik glæde af hans evner, der var så meget mere bemærkelsesværdige, som han i en tidlig alder var blevet ganske tunghør: foruden en stribe europæiske sprog hebræisk, arabisk, etiopisk og

senere især tuaregisk. Tuaregerne i Niger havde ikke noget skriftsprog, men det gav Prasse dem, baseret på det latinske alfabet, tilføjet specialtegn. På universitetet i begyndelsen af 1970erne kunne vi til gengæld blive undervist i Cairo-dialekten af arabisk (talesproget), hvor der på alle andre universiteter udelukkende blev undervist i klassisk arabisk (koranens sprog).

Indtil få uger før sin død i april arbejdede Prasse på endnu en ordbog, og en bog om Nigers historie er ved at gå i trykken. Læs nogle anekdoter om Prasse i *Papyrus* 24/1 2004, s. 42-43. [LM]

KOLOFON

PAPYRUS udgives af
Dansk Ægyptologisk Selskab
c/o Carsten Niebuhr Afd. ToRS
Københavns Universitet Amager
Karen Blixensvej 4, bygning 10
2300 København S

Hjemmeside: www.daes.dk

DÆS e-mail: mail@daes.dk

Papyrus e-mail: lise@manniche.org

Bank: Danske Bank, 1551-
0007347383

Bestyrelse

Else Steenberg (sekretær)
Louise Alkjær
Tine Bagh (formand)
Diana H. Barfod (kasserer)
Bo Dahl Hermansen
Paul John Frandsen
Mette Gregersen (næstformand)
Ole Herslund
Mette Holst
Merete Allen Jensen
Lise Manniche (Papyrusredaktør)
Elin Rand Nielsen (webmaster)

Redaktion af dette nr. af PAPYRUS

Paul John Frandsen (ansv.)
Louise Alkjær
Lise Manniche
Elin Rand Nielsen og
Annette Frandsen (korrektur)

Grafisk design: Merete Allen Jensen

Tryk: P.E. Offset, Varde

Eftertryk kun tilladt med skriftlig
tilladelse fra redaktion og forfat-
tere.

ISSN 0903-4714

Omslagsbilleder *Forside:* LM ved
Hungersnøds-stelen på Sehel, 2018,
foto Pia Adamsen. *Bagside:* LM
med kopi af Harmoses lut, ca.
1988, foto Ellen Hickmann.
LM ved den vestlige defufa i
Kerma, Sudan, 2016, foto MAJ.
LM ved Amarna Grænsestele A,
2017, foto Pia Adamsen.

Festskrift-udgave af Papyrus for Lise Manniche

#SheToo

– Isis, Filologia og Lise Manniche

Paul John Frandsen

Kulturkamp og ægypterier

– historien om et dansk bygningsværk
fra 1920erne

Anne Haslund Hansen

Decius Mundus Affæren

– forklædt som gud

Kim Ryholt

Min sæd er dannet og jeg har fået vejret

Jørgen Podemann Sørensen

"Nye" Amarnafund på Glyptoteket

Tine Bagh

Et nyt tempelarkiv fra

Det Nye Rige

Fredrik Norland Hagen

Det indre og det ydre:

Om oldægyptiske
afbildningsbegreber

Rune Nyord

DÆS 40 år

Torben Holm-Rasmussen

Siden Sidst

Louise Alkjær

